

Dariusz Wyczółkowski
ul. Kielecka 7
05-840 BRWINÓW
Tel. 506 049 631
Email: darekw@post.pl

Dariusz Wyczółkowski

BARTOSZYCE

OPRACOWANIE ARCHEOLOGICZNO KONSERWATORSKIE

Opracowanie wykonane na zlecenie
Urzędu Miasta Bartoszyce

Warszawa 2014

Dariusz Wyczółkowski
ul. Kielecka 7
05-840 BRWINÓW
Tel. 506 049 631
Email: darekw@post.pl

SPIS TREŚCI

Historia osadnictwa. Pierwsza lokacja.	3
Zamek	4
Rozplanowanie miasta	5
Rozplanowanie miasta. Mury miejskie i bramy	7
Wnioski konserwatorsko archeologiczne dotyczące obwarowań miejskich	20
Rozplanowanie miasta. Struktura wewnętrzna	22
Rozplanowanie miasta. Ratusz	38
Rozplanowanie miasta. Nawarstwienia ulic	40
Uwagi archeologiczno konserwatorskie związane z projektem rewitalizacji zabytkowej części miasta Bartoszyce- miasto lokacyjne	44
Wykaz zabytków nieruchomych	59
Literatura	61

Historia osadnictwa. Pierwsza lokacja.

W 1240 roku, na wyżynnym cyplu, na lewym brzegu Łyny, zostały założone pierwsze, najprawdopodobniej drewniano ziemne, umocnienia krzyżackie. Wiele źródeł i opracowań podaje informację o ich założeniu na miejscu wcześniejszego grodziska pruskiego. Nie ma bezpośrednich dowodów na poparcie tej tezy oprócz widocznych na krańcu cypla wyraźnych pozostałości wałów ziemnych.

W trakcie nadzorów archeologicznych prowadzonych w podczas zakładania oświetlenia przy ścieżkach parku na Górze Zamkowej ujawnione zostały jednak relikty obiektów datowanych na okres przed lokacją miasta. Były to ślady dwu palenisk z kamiennymi brukami. Z uwagi na charakter prac ograniczonych jedynie do nadzoru nie rozpoznany został do końca charakter obiektów. W warstwach przypowierzchniowych humusu znalezione zostały jedynie dwa niewielkie fragmenty ceramiki datowanej ogólnie na okres X-XII wieku¹.

Pierwszy zamek zakonny został najprawdopodobniej zniszczony w czasie I powstania pruskiego (1242-1249). Zapewne była to strażnica pełniąca ważną rolę w ciągu zakonnych umocnień wzdłuż szlaku prowadzącego od nadmorskich nizin w głąb terytoriów pruskich. Tym szlakiem, na tereny zajęte jeszcze przez Prusów, przenikały wyprawy zakonnych oddziałów. Na mocy podpisanej w Dzierzgoniu umowy, zakon wrócił na te tereny. Można przypuszczać, iż w tym okresie strażnica została odbudowana a przy strażnicy powstało osiedle. Jednak już kilkanaście lat później, w okresie II powstania pruskiego (1260 – 1274) tereny te ponownie opanowali Prusowie niszcząc strażnicę i powstałą osadę. Przypuszczalnie dopiero w 1274 roku, po zdobyciu Lidzbarka, Bartoszyce zostały włączone na powrót do ziem Państwa Zakonnego. W okresie po 1274 roku wzniesiony został, zapewne kamiennie-ceglany, zamek. Stał się on siedzibą prokuratora podległego komturii w Bałdze. Przy zamku, na lewym brzegu Łyny rozwijała się osada, w miejscu której w 1326 zostało lokowane miasto Rosenthal. Lokacja nie była jednak w pełni udana. Prawdopodobnym powodem tego jest topografia pagórkowatego terenu wyznaczonego zakolem rzeki Łyny, ograniczającego znacznie możliwości rozwoju ośrodka miejskiego.

Należy zwrócić uwagę na identyczne założenie Sępopola (Schippenbeil), który został lokowany w zakolu Łyny w 1351 roku na miejscu zajęтым już wcześniej przez rozwijającą się

¹ D. Wyczółkowski, Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego na terenie Wzgórza Zamkowego w Bartoszczach, Warszawa 2009, mpis w archiwum WKZ Olsztyn

osadę. W tym jednak wypadku, rozwój miasta był możliwy z uwagi na to, iż teren odcięty zakolem rzeki położony był na dnie doliny a nie na wzniesieniach wysoczyzny.

Świadectwem zmiany koncepcji rozwoju miasta jest ponowna lokacja miasta już w 1332 roku, tym razem na prawym brzegu rzeki, naprzeciwko zamku. Miasto to, w dokumencie lokacyjnym wydanym przez Wielkiego Mistrza Zakonu, Lutra z Brunszwiku, nosi nazwę Bartenstein.

Zamek

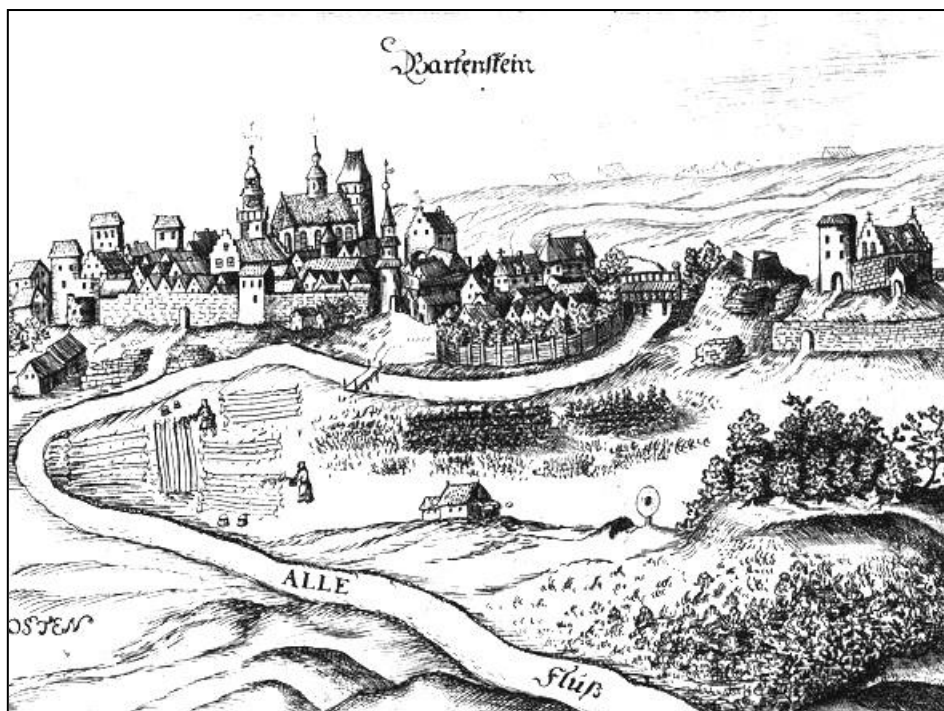
Źródła podają, że w 1454 roku mieszczenie Bartoszyc, po wybuchu powstania przeciw władzy Zakonu wywołanego przez Związek Pruski, niszczą bartoszycki zamek i rozbierają jego mury. Podczas tzw. wojny trzynastoletniej, pomiędzy zakonem a Polską, która wybucha w wyniku powstania, Bartoszyce stają po stronie Polski. W 1460 roku, odcięte od dostaw i od reszty terytorium miasto poddaje się jednak na powrót władzy Zakonu. Następuje wtedy być może kolejna już odbudowa zamku, chociaż niektóre opracowania podają, że nie został on już nigdy odbudowany natomiast po 1525 roku wzniesiona została siedziba książęcego starosty.

Po sekularyzacji Państwa Zakonnego w 1525 i po utworzeniu Prus Książęcych, dotychczasową administrację zakonną zastąpiono nowymi strukturami. W miejsce prokuratorii bartoszyckiej powstaje starostwo bartoszyckie. Siedzibą starosty jest zamek. Uwidoczniał go na sztychu przedstawiającym panoramę Bartoszyc Jan Krzysztof Hartknoch w swoim dziele *Alt Und Neues Preussen*, wydanym w Królewcu w 1684 roku. Widoczny jest na nim gmach zamku, siedziba starostów książęcych, oraz trudne do identyfikacji obwarowania na południe od zamku, na cyplu zamkowego wzgórza, być może pozostałości krzyżackiego zamku.

Rozplanowanie miasta

Rozplanowanie miasta jest dotychczas słabo rozpoznane. Dopiero z XVI- XVII wieku pochodzą pierwsze źródła ikonograficzne pokazujące miasto. Najbardziej znanym jest oczywiście wspomniana powyżej rycina Hartknocha, zamieszczona w dziele *Alt und Neuens Preussen*, wydany w Królewcu w 1684 roku².

Bartoszyce, widok wg Krzysztofa Hartknocha, II połowa XVII wieku

Przedstawia ona panoramę Bartoszyce widzianą od strony północno-wschodniej. Miasto leży bezpośrednio nad rzeką. Otoczone jest murem obronnym z basztami. Na północny zachód od miasta mieści się przedmieście otoczone palisadą. Po drugiej stronie rzeki, na wzgórzu, znajduje się kompleks zabudowań zamku i wzgórza kościoła Św. Jana. Wielokrotnie w literaturze podnoszono problem wartości poznawczej widoków miejscowości zamieszczonych w książce Hartknocha. Trudno obecnie, bez przeprowadzenia badań terenowych, rozstrzygnąć ostatecznie jak wierny rzeczywistości jest widok Bartoszyce. Można jednak zauważyć, że pojawiają się tu pewne, charakterystyczne elementy topografii ośrodka. Schematyczny widok zabudowań miejskich wyróżnia ratusz oraz kościół farny a także dość

² Hartknoch, Christoph, *Alt- und Neues Preussen*, Franckfurt ; Leipzig, 1684 rycina znajduje się na stronie 383 w części 2

szczegółowo zarysowane mury miejskie. W ciągu miejskich obwarowań pokazane zostały bramy Lidzbarska i Królewiecka, oraz wieże obronne w ciągu murów. Widoczna jest również zabudowa Przedmieścia Królewieckiego łącznie z pokazaniem prowizorycznych zabezpieczeń od strony rzeki w postaci drewnianego parkanu oraz kościoła ze szpitalem Świętego Ducha, który egzystował w tym miejscu do XVIII wieku.³

Dla tematu niniejszego opracowania główną informacją, którą odczytać możemy z ryciny jest otoczenie miasta murami obronnymi oraz ścisła zabudowa wnętrza miasta z obecnością dwu budowli monumentalnych- kościoła oraz ratusza.

Oceniając wiarygodność widoku Bartoszyce według Hartknocha należy podkreślić jego kilkuletni pobyt w Bartoszycach gdzie uczęszczał on do szkoły ale również trzeba zauważyć widoczny schematyzm większości rycin zamieszczonych w cytowanym dziele.

Przedstawienie to posłużyło zapewne do opracowania kolejnego widoku miasta zamieszczonego w dziele Germanusa Adlerholda zatytułowanym *Das Höchst-gepriesene Preussen, Oder Umständliche Beschreibung und Verzeichniß des herrlichen Landes Preussen, Frankfurt Und Leipzig 1704*

Widok Bartoszyce według Germanusa Adlerholda⁴

Niewątpliwie najstarszym źródłem do dziejów Bartoszyce jest jednak plan przechowywany w Archiwum Państwowym w Olsztynie i reprodukowany w wydany w 1969 roku jedynym jak dotychczas, polskim opracowaniu historii miasta⁵. Plan ten dla

³ Por. Benish J. G., "Versuch einer Geschichte der Stadt Bartenstein in Ostpreußen und des Kirchspiels" Königsberg 1836, s 161 i n.

⁴ Adlerhold G., *Das höchst gepriesene Preussen, Oder Umständliche Beschreibung und Verzeichniß des herrlichen Landes Preussen*, Frankfurt Und Leipzig 1704 rycina po stronie 522, dostęp z Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen - Digitalisierungszentrum

⁵ Hryciuk R., Petraszko M., *Bartoszyce Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1969, s. 47

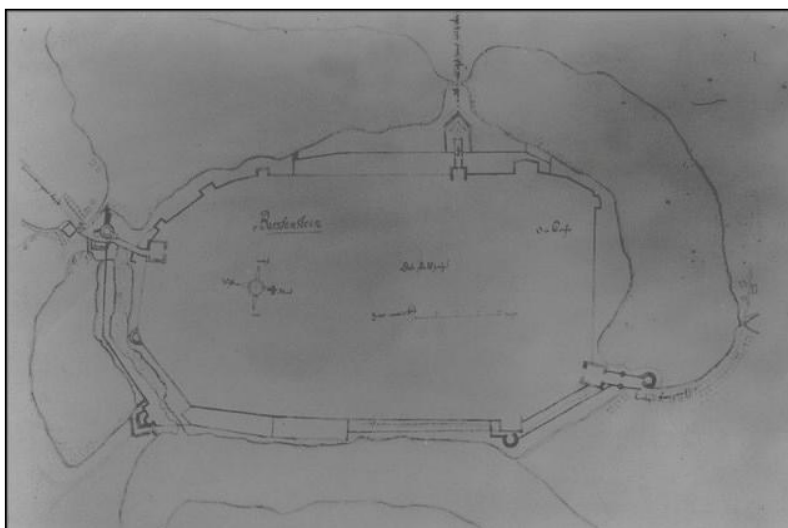

naszych rozważań jest jednak nieprzydatny. Przedstawione na nim miasto pozbawione jest murów miejskich, zaznaczony został jedynie schematyczny czworobok zabudowań oraz stojący pośrodku dużego rynku ratusz. Wyróżniony został również kościół stojący na północ od rynku a także trzy bramy miejskie i budynek młyna stojącego na południe od miasta.

Rozplanowanie miasta. Mury miejskie i bramy

Mury miejskie były wznoszone zapewne jeszcze w 1359 roku, z którego pochodzi wzmianka o pracach budowlanych. Rozbudowa murów miała miejsce w ciągu XV wieku. Mury zostały wzmocnione w 1411 roku, wzniesiono również bramy wjazdowe.

Więcej informacji na temat murów miejskich znaleźć można na rycinie z XVII wieku (1629-1675), reprodukowanej przez Kahla i umieszczonej w zbiorze fotografii dokumentalnej Provinzialdenkmalantes w Królewcu (obecnie w IS PAN, nr inw. 55136).

Plan umocnień miejskich ze zbiorów Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu.

Obecnie w IS PAN Warszawa (nr inw. 55136)

Plan rysowany jest od wschodu, od strony Łyny. Wykonany został schematycznie, bez jakiegokolwiek skali i zapewne bez terenowych pomiarów. Świadczy o tym nieproporcjonalnie rozciągnięty kształt miasta na osi północny zachód - południowy wschód.

Główną rolę w reprodukowanym szkicu pełnią umocnienia obronne miasta i z tego powodu wydaje się nam, że szkic ten jest inwentaryzacją lub próbą częściowej rekonstrukcji urządzeń obronnych miasta a więc zarówno murów miejskich jak i zarejestrowanych przeszkód terenowych w postaci stawów miejskich i młynówki.

Plan umocnień miejskich ze zbiorów Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu.
Obecnie w IS PAN Warszawa (nr inw. 55136). Na czerwono zaznaczone umocnienia.

Pokazane na rycinie obwarowania charakter umocnień mieszanych, średniowieczno-nowożytnych, większość bram została bowiem już wzmocniona umocnieniami ziemnymi przedbramia. Podobne umocnienia w formie ziemnych bastionów widnieją przed Bramą Lidzbarską, Bramą Młyńską oraz na przesmyku między stawem młyńskim a korytem Łyny u zakończenia drugiej, wschodniej, linii umocnień. Zwraca uwagę kilka ciekawych elementów. Zdublikowana wschodnia linia umocnień, przed tzw Górnym Stawem młyńskim (Oberteich) jest widoczna do dzisiaj w rozszerzeniu terenu zajętego przez miasto. Jest to obszar wyznaczony ulicami Kętrzyńską, Robotniczą, Placem Zwycięstwa, Kazimierza Jagiellończyka i Młynarską. Co interesujące, historyczny budynek tzw. Arsenał –zekhaus (od niem. Zeughaus- arsenał, zbrojownia), stojący na północno wschodniej pierzei Placu Zwycięstwa, wybudowany został w miejscu wcześniejszej baszty artyleryjskiej(?) oraz dużego bastionu ziemnego. Cała ta druga, wschodnia linia umocnień wydaje się być próbą unowocześnienia systemu obronnego miasta o wzbogacenie go w dodatkowe szanse i bastiony. Wskazuje to na XV/XVI wieczny charakter tej akcji⁶. Podobne przekształcenia

⁶ Niektórzy z niemieckich autorów podają, że działo się to w czasie wojny trzynastoletniej prowadzonej przez Państwo Zakonne z Polską. Boetticher datuje ten fakt na 1457 rok, kiedy to miały być wzniesione ziemne

pierwotnej jednej linii murów poprzez dodanie drugiej linii obwarowań, często połączone z dodatkowymi fosami obserwujemy w tym okresie na terenie Europy. Z najbliższych należałoby wymienić Gdańsk i Elbląg. Ten ostatni szczególnie zdaje się przypominać obwarowania Bartoszczy nie tylko przez podobieństwo położenia ale przez niemal identyczne w swoim założeniu zastosowanie zdwojonej fosy i zdwojonego muru na części obwodu obwarowań miasta.

Umocnienia przed bramą Młyńską. Zamiast barbakanu widoczna jest basteja będąca prawdopodobnie świadectwem unowocześnienia obrony przedbramia w końcu XV w.

Według planu umocnień miejskich ze zbiorów Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu.

Obecnie w IS PAN Warszawa (nr inw. 55136)

Do podobnego okresu należałoby odnieść przekształcenia widoczne na przedpolu Bramy Lidzbarskiej (Heilsberger Tor). Została ona zaopatrzona wtórnie w bastion ziemny będący znakiem nowoczesnej, czy raczej nowożytnej koncepcji umocnień. Należy się spodziewać, iż w pierwotnej, średniowiecznej postaci, umocnienia te wyglądały podobnie do widniejących na przedbramiu bram Królewieckiej (Koenigsberger Tor) i Młyńskiej-Sątoczańskiej (Mühlen/ Leunenburger Tor). Dobitnie świadczą o tym wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na obszarze przed Bramą Lidzbarską w 1996 roku⁷.

szance. - Boetticher A, Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen Heft II. Natangen. Zweite Auflage, Königsberg 1898, s. 30 Charakter umocnień może jednak wskazywać na ich kolejne przebudowy.

⁷ Gula J., Badania archeologiczne prowadzone w latach 1991-97 w Srokowie, Miłakowie i Bartoszczykach i ich wpływ na procesy rewitalizacji, w: Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewitalizacji, red. Wysocki J., Michalski J., Nidzica 1998, s. 78 W archiwum WUOZ w Olsztynie brak dokumentacji i sprawozdania z badań

W trakcie prac odsłonięty został półkolisty w narysie fundament muru wykonany z kamieni. Jest to najpewniej relikwum umocnień widocznych na rycinie przed dwoma innymi bramami. Pierwotne umocnienia zewnętrzne bram miejskich składały się zapewne z barbakanów wznoszonych na wycinku koła i połączonych szczytą bramną z bramą właściwą.

Okres XIX wieku to postępująca rozbiórka średniowiecznych umocnień miasta. W tym czasie zostają również osuszone a następnie zasypane stawy młyńskie. W 1873 roku rozebrano bramę Młyńską a w 1882 Królewiecką⁸. W XIX wiecznym mieście stały się one zawadą przy planowaniu osi drożnych rozwijającego się, nowoczesnego miasta. Pozostawiono jedynie reprezentacyjną Bramę Lidzbarską⁹.

Tereny stawów młyńskich a także teren przedmurza niwelowane były zarówno gruzem z rozbiórki umocnień jak i zapewne wcześniej jeszcze gruzem wywożonym z miasta w trakcie sprzątnięcia po pożarze z 1850 roku. Świadczyć o tym między innymi wyniki nadzorów wykonanych przy okazji modernizacji ulicy Młynarskiej w 2010 roku¹⁰. W trakcie prac ustalono między innymi, że na ciągu obecnej ulicy Młynarskiej występują warstwy niwelacyjne o miąższości przekraczającej miejscami 2 metry. Jednocześnie stwierdzono występowanie warstw niwelacyjnych na obszarze pomiędzy ulicą Młynarską a Robotniczą.

Jak wynika z analizy dostępnych, archiwalnych planów miasta w okresie od średniowiecza do czasów nowożytnych, w miejscu tym wznosiły się mury miejskie. Wydaje się, iż budynek arsenału, bądź prochowni według innych źródeł, wznoszący się jeszcze obecnie po północno-wschodniej stronie Placu Zwycięstwa, mógł zostać wzniesiony w bezpośredniej bliskości muru miejskiego. W oparciu o mur miejski powstały również zabudowania gospodarcze w głębi posesji budynków mieszkalnych przy ulicy Młynarskiej. Na dalszym swoim przebiegu, mur się nie zachował, rozebrany zapewne w XIX wieku, a całkowicie zniszczony podczas wznoszenia budynku Urzędu Gminy.

Wkop pod linię zasilającą oświetlenie przebiegał w bezpośredniej bliskości zachowanych relikwum muru miejskiego. Zostały one w swojej dolnej części wzniesione z kamienia polnego w wyższej partii z cegły. Po odsłonięciu, okazało się, iż widoczny mur z

⁸ Hryciuk, Petraszko, op.cit, s. 74

⁹ Wytłumaczenie, iż została ona pozostawiona z uwagi na więzienie istniejące w pomieszczeniach nadbramnych, nie jest wyczerpujące (Ibidem s. 74). Należy zauważyć, że na rynku, pozbawionym od 1815 roku budynku ratusza a od 1850 roku pozostającym otwartą przestrzenią, budynek Bramy wprowadza akcent porządkujący przestrzeń i jest zarazem jednym obiektem historycznym świadczącym o statusie miasta.

¹⁰ Wyczółkowski D. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego podczas przebudowy instalacji oraz nawierzchni ulicy Młynarskiej w Bartoszycach, Warszawa 2009, Archiwum WUOZ Olsztyn

kamieni polnych posiada bardzo płytkie fundamentowanie. W związku z tym, należy liczyć się z tym, iż fragment widoczny na granicy posesji Urzędu Gminy, jest wtórnie przebudowanym murem wzniesionym być może z materiału pozyskanego z rozbiórki murów miejskich, bądź też został on znacznie uszkodzony podczas rozbiórki.

Na odcinku od ulicy Młynarskiej do skarpy przy murach miejskich, we wnętrzu wykopu, od głębokości około 0,30 – 0,40 metra od powierzchni gruntu, pod warstwą humusu, zaobserwowano występowanie warstwy niwelacyjnej, żółto- brunatnych piasków. Zawartość zabytkową stanowił gruz ceglany, fragmenty przedmiotów metalowych i szklanych. Poniżej występowała warstwa ciemnoszaro-niebieskich, ilastych, wilgotnych piasków. Warstwa ta zawierała dużą ilość wody gruntowej. W ciągu jednej doby, w wykopie pojawiła się, około dziesięciocentymetrowa, warstwa wody.

Na odcinku od podnóża skarpy do narożnika Placu Zwycięstwa, warstwa przemieszanych, żółto-brunatnych piasków o dużej zawartości materiałów śmietniskowych, osiągnęła miąższość około 0,50 – 0,70 metra od powierzchni gruntu. Zaobserwowano występowanie zniszczonych struktur fundamentów(?) betonowych oraz poziomów wcześniejszego bruku¹¹.

Wkop pod kabel zasilający na wysokości reliktyw murów miejskich. (fot D. Wyczółkowski)

Kolejne relikty związane z murami obronnymi odsłonięto w trakcie prac prowadzonych w ciągu ulic Nadbrzeże i Jagiellończyka w 2010 roku.

¹¹ Ibidem, s. 12- 16

Relikty muru w trakcie podczyszczania i dokumentacji. (fot D. Wyczółkowski)

W trakcie poszerzania wykopu pod wykonanie spocznika schodów prowadzących z ulicy Wybrzeża do ulicy Jana Kilińskiego, przed środkowym zabiegiem, odsłonięty został zniszczony mur wykonany w dolnej partii z kamienia, powyżej zaś z cegły. Zachowana wysokość fragmentu muru odsłoniętego po wschodniej stronie wykopu wynosiła około dwu metrów a szerokość w partii ceglanej około jednego metra. Przebieg tego muru wydawał się być zgodny z kierunkiem przebiegu skarpy ziemnej co mogło wskazywać na to, że odsłonięte zostały relikty muru obronnego. Po zachodniej stronie wykopu mur był w większej części zniszczony. Widoczny był tylko jego kamienny fundament. Zastanawiający był jednak niechlujny, nieregularny wążek odsłoniętego w przekroju muru. Dodatkowo można było zauważyć, iż odsłonięty fragment ma prawie płaską powierzchnię co może świadczyć, że było to lico muru a nie jego wnętrze widziane w przekroju. Od strony miasta zaobserwowano inny mur w odległości około 2 metrów.

Widok odsłoniętych reliktyw murów w trakcie rozbiórki schodów między ulicą Nadbrzeża a Jana Kilińskiego(fot D. Wyczółkowski)

Jednocześnie stwierdzono występowanie poziomej warstwy cegieł i zaprawy. Wobec niemożliwości dokładnego przebadania całości odkrytych reliktyw trudno wnioskować o charakterze odsłoniętych szczątków architektonicznych. Pewnej wskazówki dostarczył ogląd muru 2. Widoczne były dwie cegły będące niewątpliwie wyjściem niezbyt wysklepionego łuku sklepienia bądź łuku drzwiowego.

Mur 2 ze śladami konstrukcji łuku sklepienia bądź otworu drzwiowego(fot D. Wyczółkowski)

Bez całkowitego odsłonięcia reliktyw murów nie można przesądzać o ich przeznaczeniu i ich wzajemnych powiązaniach. Można jedynie stwierdzić, że budowla, bądź budowle, zostały rozebrane, w nieznanym okresie, wolne przestrzenie pomiędzy murami zostały zasypane z

użyciem ziemi i gruzu. Na wyrównanej powierzchni została wylana warstwa cementowo wapiennej zaprawy. Kształt i rozmiar cegieł użytych przy wznoszeniu obu murów może świadczyć, że zostały one wzniesione dopiero w okresie nowożytnym, być może, że z wykorzystaniem starszych reliktów i fundamentów średniowiecznego muru obronnego¹².

Co się wydaje ciekawe, na rycinie Hartknocha z XVII wieku widnieje wyrysowana furta w murach miejskich. Z pewnością tego typu przejście ułatwiało mieszkańcom miasta wyjście w stronę rzeki. W przypadku zagrożenia, jak wiadomo, furty takie były zamykane i blokowane od strony miasta tak, że ich obecność nie stanowiła zagrożenia dla jego mieszkańców. Można się więc zastanawiać, czy odsłonięte w wykopie reliktury nie są pozostałościami furty miejskiej, jednak bez przeprowadzenia badań rozpoznawczych stwierdzenie to pozostanie w formie hipotezy.

Bartoszyce, mury obronne miasta od strony Łyny,
fragment ryciny Krzysztofa Hartknocha, II połowa XVII wieku

Na reliktury murów miejskich natrafiono również po przeciwległej stronie miasta, w rejonie Bramy Lidzbarskiej. W trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych w związku z projektowanym wzniesieniem budynku mieszkalnego przy ulicy Mazurskiej odsłonięto zarówno resztki muru obronnego jak i późniejszego budynku wzniesionego częściowo na murze obronnym.

Bezpośrednio przy ulicy odsłonięto zespół warstw niwelacyjnych spoczywających na warstwie pomarańczowych, gliniastych piasków. Wobec tego, iż warstwa ta nie zawierała

¹² Wyczółkowski D, Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego przy modernizacji ulic Wybrzeża i Jagiellończyka w Bartoszczach, woj. warmińsko – mazurskie, Warszawa 2010, Archiwum WUOZ Olsztyn, s 10- 13

materiału zabytkowego, można domniemywać, iż jest to warstwa calcowa, nienaruszona przez człowieka. Znajduje się ona na głębokości około 1,0 do 1,2 od powierzchni terenu¹³.

Układ warstw archeologicznych widoczny we wschodniej części południowego profilu wykopu archeologicznego. W narożniku widoczny ślad po odwiercie geologicznym. (fot D.Wyczółkowski)

Ustalenia te potwierdza analiza wyników odwiertów geologicznych wykonanych przed rozpoczęciem prac wykopaliskowych. Przed przystąpieniem do prac, inwestor wykonał na terenie działki trzy odwierty geologiczne w celu określenia warunków istotnych dla statyki projektowanego budynku, takich jak układ warstw, głębokość zalegania gruntu rodzimego, jego charakter, głębokość lustra wód gruntowych.

W wyniku przeprowadzonej analizy wyników wierceń twierdzono, że na terenie działki występuje zróżnicowany nasyp składający się z gruzu ceglanego, warstw o charakterze śmietnikowym, piasków i glin. Grunt rodzimy w postaci deluwialno-aluwialnych gruntów piaszczystych i gliniastych zalega na głębokości od 0,5 m od powierzchni terenu w części przylegającej do ulicy, do około 4,3 – 4,5 m od powierzchni terenu w połowie jej długości. Plejstocénskie ilaste gliny, mają zalegać na głębokościach, odpowiednio, około 1,2 i około 5,6 – 6,0 m od powierzchni terenu. Lustro wód gruntowych pojawiło się na głębokości 2,9 m od powierzchni gruntu w odwiercie przy ulicy i 3,1 m od powierzchni w pozostałych odwiertach wykonanych na miejscu posadowienia ściany zachodniej budynku, czyli już po zewnętrznej stronie murów miejskich.

¹³ Wyczółkowski D. Sprawozdanie z przedinwestycyjnych ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych przy ulicy Mazurskiej 3 w Bartoszczach, Warszawa 2010, Archiwum WUOZ Olsztyn, s. 10 i n

Ustalenia te zostały zweryfikowane w trakcie prac wykopaliskowych. Warstwy interpretowane przez geologów jako grunt rodzimy, w przypadku odwiertu wykonanego przy ulicy Mazurskiej okazały się warstwami archeologicznymi związanymi z użytkowaniem terenu w okresie od średniowiecza do czasów współczesnych. Kolejne dwa odwierty wykonane zostały na zewnątrz miasta lokacyjnego poza obrębem murów miejskich. Obecność znacznego przegłębienia warstw całcowych ilastych glin związany jest z istnieniem stawu młyńskiego.

Teren objęty badaniami został silnie przekształcony w wyniku wykorzystania terenu pod zabudowę mieszkalną i gospodarczą. Układ warstw został dodatkowo zaburzony przez liczne wkopy instalacyjne. W okresie od średniowiecza do czasów nowożytnych w miejscu tym przebiegał obronny mur miejski. Teren przed murem, od strony miasta, był niwelowany, wyrównywany, o czym świadczy zespół warstw odsłoniętych w części wykopu przylegającej do ulicy Mazurskiej. Kierując się wstępną analizą materiału zabytkowego zalegającego w warstwie niwelacyjnej można stwierdzić, iż całkowite wyrównanie terenu nastąpiło w okresie XVII wieku. Świadczy o tym obecność datowanych na XV wiek fragmentów miskowych kafli piecowych, oraz duża ilość ceramicznych dachówek pochodzących raczej z budowli nowożytnych.

Obronny mur miejski został częściowo rozebrany a jego relikty zalegają na głębokości około 1,2 metra od powierzchni terenu. Znajdują się one w miejscu planowanego posadowienia zachodniej ławy fundamentowej projektowanego budynku.

Na rozebranym murze, zapewne w XIX wieku, oparto prymitywny, częściowo zniszczony, fundament. Ze względu na sposób jego wykonania i związaną z tym niewielką nośność tego typu konstrukcji, można wnosić, że służył on jako podwalina budynku o konstrukcji drewnianej, bądź niewielkiego budynku murowanego, przy czym, ze względu na znaczne przekształcenie terenu w późniejszym okresie, nie można tej kwestii rozstrzygnąć w oparciu o dane archeologiczne.

Teren na zewnątrz murów miejskich pozostawał przez dłuższy czas znacznie obniżony w stosunku do obszaru wewnątrz miasta. Jak wiadomo znajdował się tu jeden ze stawów młyńskich. Niwelacja terenu, osuszanie i zasypywanie stawów trwały jeszcze w drugiej połowie XX wieku. Obniżenie terenu służyło jako wysypisko różnego rodzaju śmieci

o czym dowodnie świadczy charakter zasypiska odsłoniętego w zachodniej ścianie wykopu oraz analiza wyników wierceń geologicznych (odwiert 1 i 3).

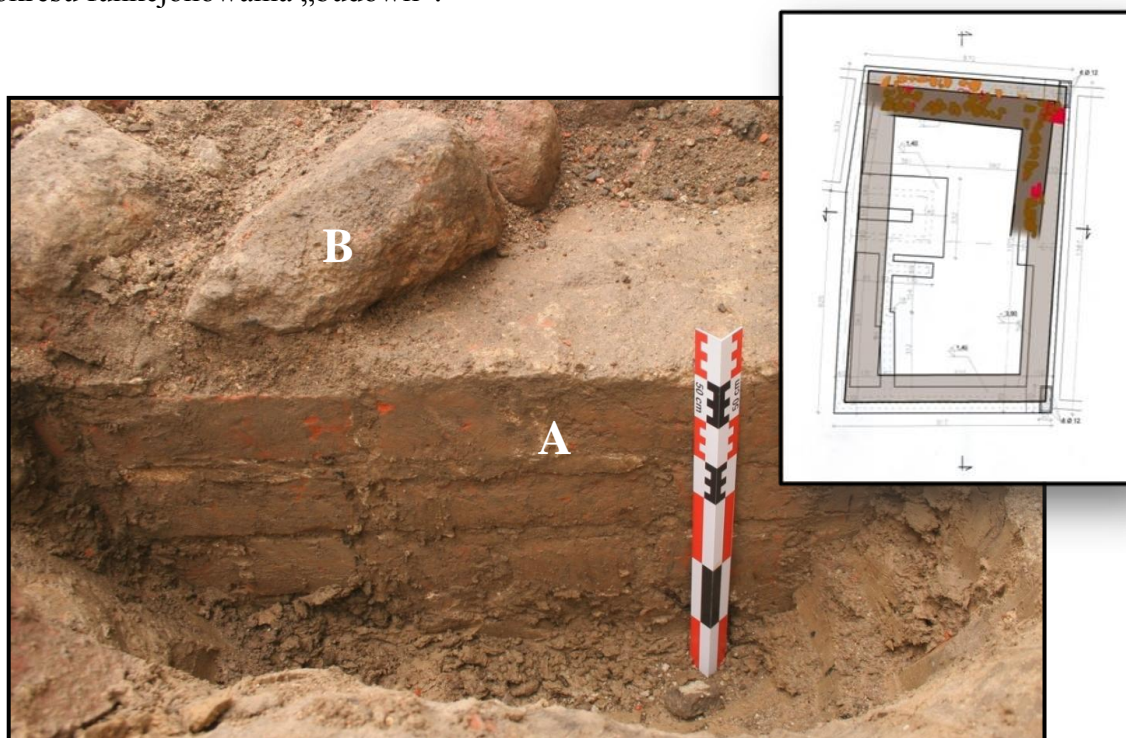
Północno zachodni narożnik kamiennego muru fundamentowego (A) leżący na rozebranym murze ceglanym (B)
(fot D. Wyczółkowski)

Odsłonięty fragment muru ceglanego został starannie rozebrany najprawdopodobniej w okresie XVIII-XIX wieku. Pozostawiono, przynajmniej w widocznym fragmencie, płaską jego górną powierzchnię za śladami zaprawy. Sam mur został wzniesiony z cegieł o wymiarach 29 x 10 x 14 cm. Wątek nieregularny, niestaranny, z powtarzającymi się w kolejnych rzędach pionowymi fugami.

Zaobserwowano również występowanie luźno ułożonych kamieni i cegieł rozbiórkowych wzdłuż południowego profilu tej części wykopu, biegnących od zachodniego krańca aż do jego środka. Zalegały one na głębokości 42,78 – 43,28 m npm czyli około 0,8 do 1,2 m od powierzchni terenu. Użyty materiał pochodzi z rozbiórki budowli nowożytnych i średniowiecznych o czym mogą świadczyć umieszczone w konstrukcji cegły. Ułożone kamienie oraz cegły, tworzą rodzaj prymitywnego fundamentu. Został on zniszczony i zasypany kolejnymi warstwami niwelacyjnymi. Z uwagi na jego głębokość zalegania oraz charakter warstw niwelacyjnych i ich zabytkową zawartość, można przypuszczać, iż mógł on zostać wzniesiony w XIX lub nawet XX wieku i służyć jako podwalina niewielkiego budynku

o konstrukcji raczej drewnianej niż murowanej. Zdaje się o tym świadczyć niewielka nośność tego typu, nie spajanego zaprawą, płytkiego fundamentu. Brak materiału zabytkowego w warstwach związanych z konstrukcją nie pozwala jednak na uściślenie czasu wzniesienia oraz okresu funkcjonowania „budowli”.

Fragment lica rozebranego muru ceglanego (A) i leżącego na nim fundamentu kamiennego (B) oraz schematyczny przebieg fundamentów (fot D. Wyczółkowski)

Kolejnym elementem umocnień, odkrytym w ostatnim okresie są prawdopodobne pozostałości umocnień przedbramia Bramy Królewieckiej. W trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych przy ulicy Bema 11 w 2014 roku odsłonięto i zadokumentowano kamienno ceglane mury budowli datowanych na okres późnego średniowiecza¹⁴.

Zaobserwowane mury ciągnęły się na odcinku wzdłuż ulicy Bema a także obecne były jako relikty zachowane w fundamentach stojącego obok budynku. Stopa fundamentowa znajdowała się na głębokości około 38,7 m n.p.m. czyli około 4,5 metra od obecnej powierzchni terenu. Kamienno ceglany fundament został wzniesiony na rodzaju rusztu z

¹⁴ Mackiewicz A., Żabiński C., Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na działce 95/61 (st. 1 wykop 12) przy Bema 11 w Bartoszczach. Prace prowadzono w dniach od 23 do 29 października 2014 roku, Olsztyn listopad 2014, Archiwum WUOZ w Olsztynie

drewnianych bali¹⁵. Fakt ten, oraz zastosowanie w przylegającym fundamencie łuków odciążających, może wskazywać, że mury wznoszone były na niestabilnym gruncie. Jak wynika z omówionego powyżej planu umocnień miejskich z XVII wieku, na terenie przed bramą Królewską wznosiły się urządzenia obronne przedbramia w postaci murów tzw. szyi bramnej, czyli murów osłaniających dojście do bramy, oraz bastionu, bądź baszty, założonej na planie wycinka koła.

A

B

Umocnienia w rejonie Bramy Królewskiej w Bartoszychach¹⁶ -A
oraz widok bramy na rycinie Hartknocha.- B

Można przypuszczać, że w pobliżu znajdowała się Młynówka przepuszczająca wody z dolnego stawu młyńskiego do Łyny a w bezpośredniej bliskości znajdował się również północny brzeg stawu młyńskiego dolnego. Z tego powodu, możemy domniemywać, iż głębokie fundamentowanie wraz z zastosowaniem różnorodnych systemów odciążających i wzmacniających podłoże zostało zastosowane ze względu na niestabilność podłoża w umacnianym rejonie.

Brama została również pokazana na rycinie Hartknocha. Ozdobny hełm na zwieńczeniu jest najbardziej widocznym efektem późniejszej, być może XVI, czy XVII wiecznej przebudowy. W jej trakcie usunięto również część urządzeń przedbramia.

¹⁵ Ibidem s. 33

¹⁶ Według planu umocnień miejskich ze zbiorów Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu. Obecnie w IS PAN Warszawa (nr inw. 55136)

Wnioski konserwatorsko archeologiczne dotyczące obwarowań miejskich

Mury miejskie Bartoszyc wraz z trzema bramami zostały wzniesione w końcu XIV wieku, były rozbudowywane i umacniane w początku XV wieku a prawdopodobnie pod koniec tego stulecia rozpoczął się proces ich modernizacji i dostosowywania do zasad nowożytnej sztuki fortyfikacyjnej. Zostały rozwinięte dodatkowe linie umocnień przed Bramą Młyńską (Sątaczańską) a bramy zostały zaopatrzone w umocnienia ziemne w rodzaju bastionów. W ciągu XVIII wieku mury miejskie były stopniowo rozbierane, w II połowie XIX wieku rozebrane zostały dwie, mniej reprezentacyjne bramy miejskie.

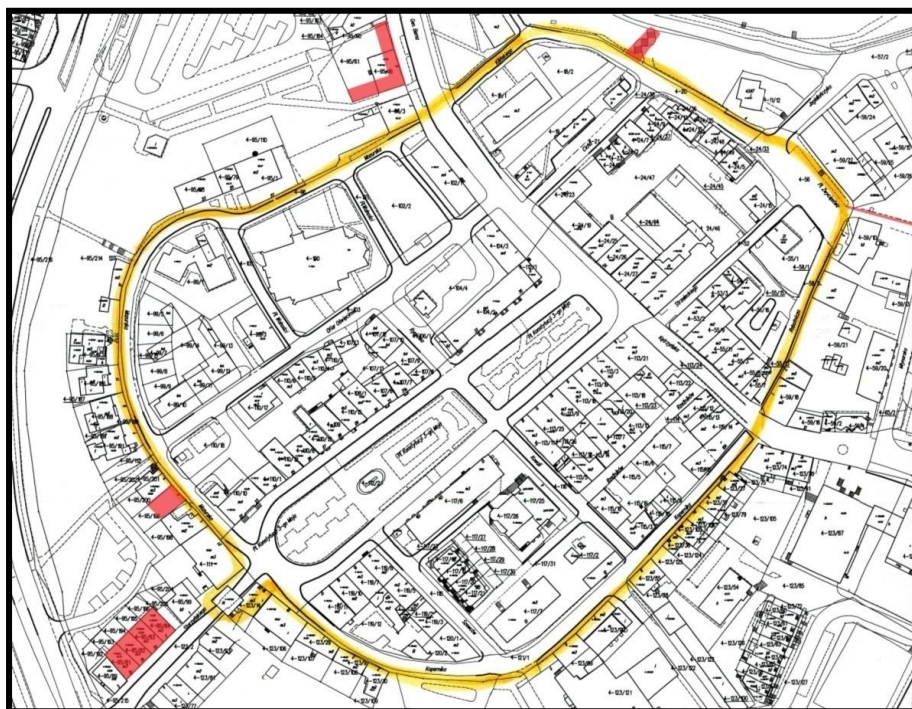

Bartoszyce w okresie przedwojennym, zdjęcie lotnicze. Widoczny ciąg budynków wzdłuż umocnień miejskich po zachodniej stronie miasta

Mur miejski, zachował się szczątkowo w okolicy kościoła Św. Jana Ewangelisty jako widoczna struktura. Na pozostałych odcinkach został rozebrany. W pobliżu murów miejskich przebiegały ulice. Można się spodziewać, iż były one, przynajmniej w okresie średniowiecza konserwowane i czyszczone. Pomiędzy poziomem naprawianych ulic obiegających miasto wzdłuż murów miejskich a murami, w okresie średniowiecznym mogła istnieć jedynie tymczasowa zabudowa. Zabudowa trwalsza w postaci budynków murowanych związana jest z okresem nowożytnym i postępującą rozbiórką umocnień. Jak wynika z analizy planów przedwojennych Bartoszyc, na obszarze zajęтым przez mur obronny oraz w strefie przy murach zostało wzniesionych wiele budowli. Niektóre z nich, jak świadczą wyniki

dokonanego rozpoznania archeologicznego na kilku odcinkach, zostały posadowione z wykorzystaniem zachowanych reliktyw muru obronnego. Obecnie, stan zachowania reliktyw można określić jako zły. Odkryte odcinki zalegały na głębokości od 0,3 – 1,2 m od powierzchni gruntu.

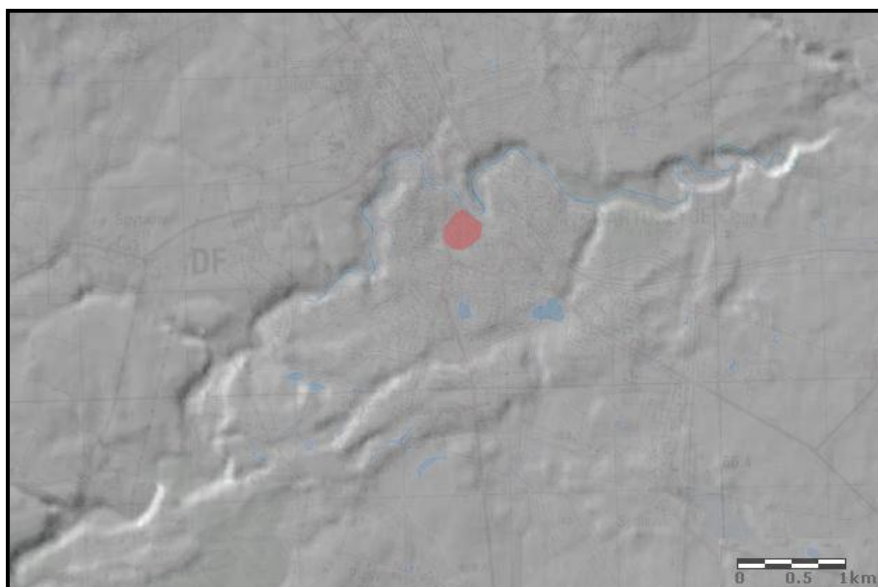
Plan miasta z zaznaczonymi wykopami archeologicznymi w których stwierdzono występowanie reliktyw murów miejskich

W trakcie prac ziemnych prowadzonych na ulicy Bema i Kętrzyńskiej, w okolicy prawdopodobnego posadowienia bram miejskich- Królewieckiej i Młyńskiej (Sątaczańskiej) należy spodziewać się możliwości wystąpienia struktur murowanych będących pozostałościami po zabudowie bramy i przedbramia. Niestety, obecnie jedynym znanym świadectwem ich wyglądu są jedynie źródła ikonograficzne.- rycina Kahla ze zbiorów królewieckiego konserwatora oraz widok miasta zamieszczony w dziele Hartknocha. Na ich podstawie można jedynie bardzo ogólnie opisać ich konstrukcję. Bez przeprowadzenia badań terenowych nie będzie można w sposób pewny przedstawić ich umiejscowienia oraz konstrukcji.

Rozplanowanie miasta. Struktura wewnętrzna.

Założone w 1332 roku miasto Bartenstein powstało na rozległym terenie położonym na prawym brzegu Łyny. Jak wynika z analizy ukształtowania powierzchni zostało ono rozmierzone na wzniesieniu otoczonym obniżeniami terenu od strony wschodniej, zachodniej i południowej.

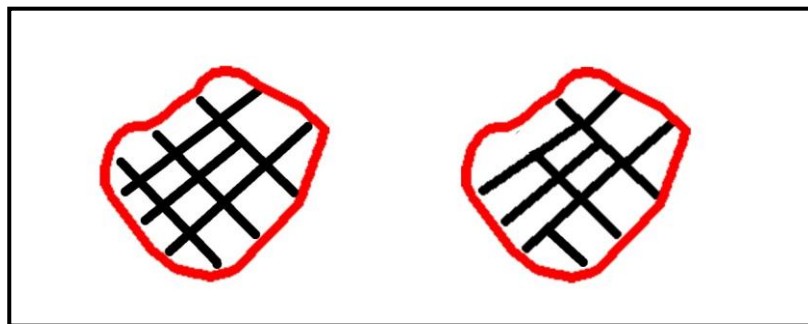
Położenie średniowiecznego miasta na tle ukształtowania terenu.

Opracowanie na podstawie materiałów dostępnych na stronie <http://mapy.geoportal.gov.pl/>

Niewielkie obniżenia terenu w bezpośrednim sąsiedztwie miasta warunkowały jego kształt i narzuciły system jego rozmierzenia w trakcie lokacji. W okresie późniejszym zostały zaadaptowane jako zbiorniki umożliwiające funkcjonowanie młynów¹⁷. Należy zwrócić uwagę na podobieństwo położenia lokowanych w 1398 roku Gierdaw (Geraduen ob., Żeleznodorożnyj) otoczonych stawami młyńskimi.

Samo rozmierzenie ulic nie odbyło się bez problemów jak świadczy analiza dostępnych planów miasta. Przy analizie oparliśmy się na planie przedwojennym. Jak wspomnieliśmy najstarszy plan jest jedynie schematycznym przedstawieniem miejskich zabudowań. Kolejne dostarczają nam jedynie wiedzy na temat ogólnego przebiegu miejskich ulic.

¹⁷ Chlost I., Antropogeniczne zmiany stosunków wodnych w rejonie Bartoszyca w czasach historycznych, Słupskie Prace Geograficzne Nr 2, Słupsk, 2005, s.147 i n.

Schemat rozmierzenia miejskich ulic.

Z prawej strony rysunku przedstawiony został schemat idealny. Po lewej znajduje się schemat ulic w oparciu o analizę planu Bartoszyce z niemieckiej mapy topograficznej Messtischblatt (*Meßtischblätter*), w skali 1:25000 - arkusz 1790 Bartenstein. Arkusz ten został wydany w 1936 roku w oparciu o wcześniejsze pomiary. Charakteryzuje się dużą dokładnością pomiarową.

Jak widać na schematach główną osią wydaje się być bieg obecnych ulic Bema i Kętrzyńskiej pomiędzy średniowiecznymi bramami Królewiecką i Młyńską (Sątaczańską). Wyznaczają one również północno wschodnią pierzeję rynku. Sam rynek powstał na podzielonej działce ograniczonej od południowego zachodu ciągiem obecnych ulic Rynkowej i Szewców. Różnice w planie z okresu przedwojennego widoczne w stosunku do idealnego rozmierzenia wynikają zapewne z samych pomiarów w trakcie mierzenia jak i późniejszych przekształceń. Należy pamiętać o znacznych zmianach w topografii miasta związanych między innymi z odbudową miasta po pożarze z 1850 roku.

Najwcześniejszym, dostępnym obecnie planem miasta, jest odręczny rysunek Rechefelda, przechowywany pierwotnie w Königlichem Staats- Archiv w Królewcu. W okresie przedwojennym wykonane przez niego, rękopiśmienne plany miast pruskich zostały zreprodukowane. Obecnie negatywy przechowywane są w Instytucie Sztuki PAN w Warszawie. Powstanie całej kolekcji 160 rysunków datuje się na lata między 1807 a 1818¹⁸. Schematyczny, prawdopodobnie barwny plan pokazuje miasto w okresie przed jego przebudową¹⁹.

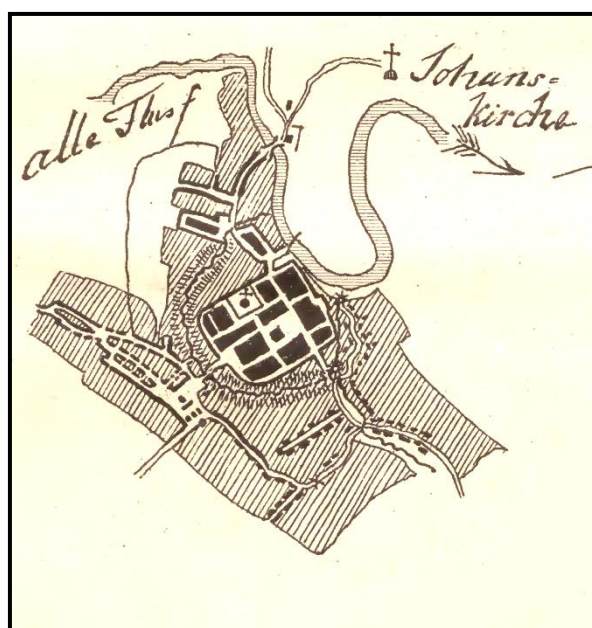
¹⁸ Bonk H., Die Städte und Burgen in Altpreussen (Ordensgründungen) in ihrer Beziehung zur Bodengestaltung, Königsberg 1895, s. 142

¹⁹ Skłonni jesteśmy datować plan Bartoszyce na okres przed 1815 rokiem. W tym roku został zniszczony i rozebrany ratusz widoczny na rysunku.

Bartoszyce, plan miasta z początku XIX wieku wykonany przez Rechefelda
(czarno biały negatyw ze zbiorów Provinzialdenkmalamtes w Królewcu, obecnie w ISPAN, nr inw. 55137)

Plan ten przerysował z oryginału Hugo Bonk i zamieścił w swoim opracowaniu
wydanym w 1895 roku w Królewcu²⁰.

Plan Bartoszyce w przerysie Hugo Bonka

Na przedstawionych powyżej planach zwraca naszą uwagę zabudowa Rynku oraz
brak ulic dzielących bloki zabudowy na południe od Rynku.

²⁰ Ibidem, ryc. na planszy II

Znacznie bardziej dokładny jest plan zamieszczony w cytowanym dziele Benischa z 1836 roku.

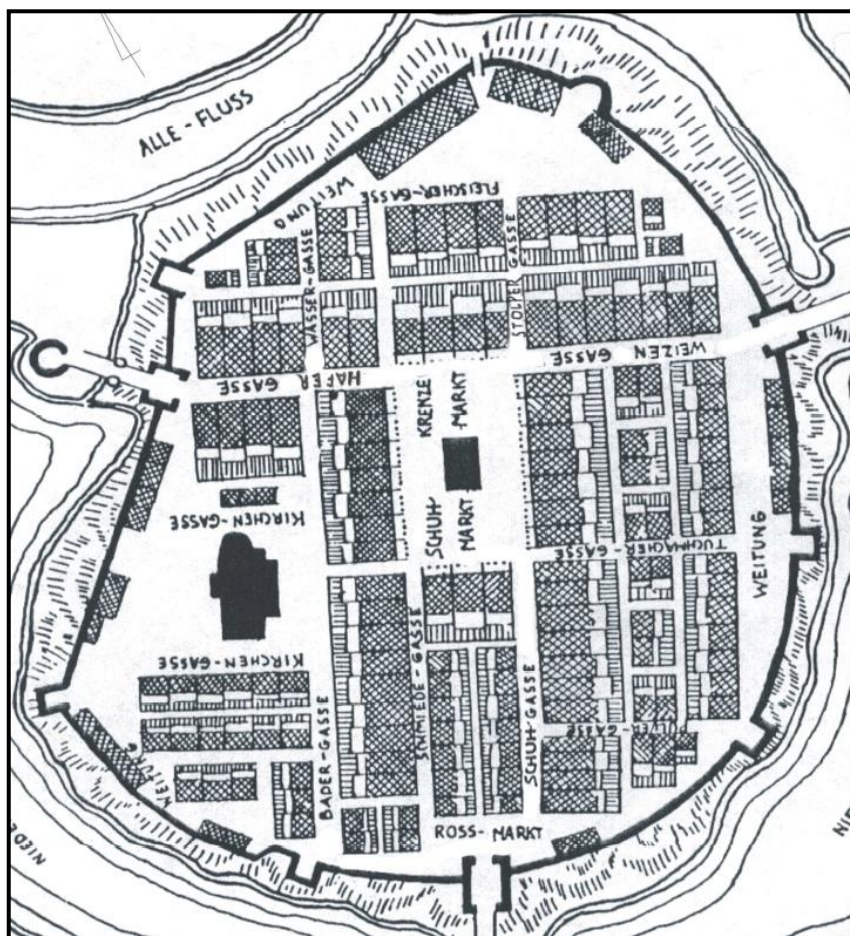

Plan ten pokazuje stan miasta sprzed pożaru w 1850 roku. Jak wiadomo ze źródeł, spaleniu uległa wtedy znaczna część miejskiej zabudowy, w szczególności zaś kwartały ulic w pobliżu bramy Lidzbarskiej. W wyniku pożaru została zniszczona zabudowa kwartału w centralnej części miasta, pomiędzy Rynkiem znajdującym się przy bramie Lidzbarskiej tzw Rynkiem Końskim – niem. Rossmarkt, niewielkim placem w pobliżu bramy miejskiej służącym do handlu żywymi zwierzętami. Całość zabudowy, w wyniku odbudowy została rozebrana. Od tego czasu rynek w Bartoszycach zyskał kształt wydłużonego prostokąta ciągnącego się w centrum miasta lokacyjnego od Bramy Lidzbarskiej aż do pierwotnej, północno wschodniej pierzei.

Powracając do planu należy zwrócić uwagę, że na dużym Rynku nie ma już rozebranego w 1815 roku Ratusza miejskiego. W pobliżu Bramy Lidzbarskiej znajduje się jednakże ulica na wysokości obecnej ulicy Szewców.

W 1932 roku, w związku z obchodami sześćsetlecia lokacji miasta powstało kolejne opracowanie historyczne²¹. Jego autor, pracownik królewieckiego archiwum państwowego, Max Hein, zamieścił w publikacji plan miasta rekonstruując także jego wewnętrzne podziały.

Plan Bartoszyce według Maxa Heina (1932)

W swojej pracy Hein oparł się zarówno o wcześniejsze opracowania, w szczególności Benischa z 1835 roku a także o dostępne w archiwum dokumenty. Wydaje się, że nie ustrzegł się jednak pomyłek w szczególności w rozplanowaniu wschodniej części miasta.

²¹ Hein M., Geschichte der Stadt Bartenstein 1332–1932, Bartenstein 1932

Rekonstruowanie w tym miejscu licznych działek o powierzchni stanowiącej połowę, lub nawet mniejszą część działki przyrynkowej wydaje się być zabiegiem nietrafionym²².

W literaturze podano za dokumentem lokacji miasta, że rozmiary działek miejskich w Bartoszczech wynosiły cztery pręty szerokości i siedem prętów długości dla działek przy rynku, natomiast dla pozostałych działek długość wyniosła osiem prętów. Najprawdopodobniej zastosowano tutaj pręt chełmiński o długości 4,325 m, stąd należałoby wyliczyć, iż działki te mierzyły odpowiednio 17,2 X 30,2 m oraz 17,2 X 34,5 m²³. Ich powierzchnię należałoby obliczyć na 522 i 597 m². Oczywiście przyjmujemy możliwość istnienia działek stanowiących połowę lub inną część działki pierwotnej co nie było rzadkością w miastach średniowiecznych i nowożytnych, jednakże należałoby się zastanowić nad możliwością swobodnego użytkowania działki o powierzchni poniżej 200m².

W kwartałach na wschód od Rynku Hein rekonstruował liczne uliczki zaułkowe, nieposiadające nazwy zaś поблизу bramy Lidzbarskiej wyrysował w miejscu dzisiejszej ulicy Szewców ulicę Prochową (Pulvergasse).

Istnienie tej ulicy w okresie średniowiecza było ostatnio kwestionowane w literaturze. Na podstawie wyników badań archeologicznych przeprowadzonych w 1994 roku, ich Autor wysunął przypuszczenie, że podział kwartału i wydzielenie ulicy nastąpiło dopiero w okresie nowożytnym, najprawdopodobniej w wyniku XVIII wiecznych zmian w urbanistyce miasta²⁴. W trakcie prac stwierdził on obecność zabudowy w nawarstwieniach pod obecna ulicą Szewców. Odsłonięte relikty budynków pozwoliły na stwierdzenie, iż w XV oraz w XVI wieku wzniesiono tu kilka budowli o konstrukcji drewnianej. Późniejsze przekształcenia i późniejsza zabudowa terenu nie pozwoliły na dokładną rekonstrukcję ich kształtu oraz przeznaczenia, należy się jednak spodziewać, iż było to zaplecze gospodarcze działek ciągnących się od ulicy wychodzącej z Rynku w kierunku Bramy Lidzbarskiej. Jednocześnie zauważył brak zabudowy XV wiecznej na części wykopu najbardziej oddalonej od rynku. Świadczyłoby to o tym, iż działki te zostały zajęte dopiero w okresie późniejszym.

²² O pomyłce tej zdają się świadczyć między innymi wyniki badań prowadzonych w 2011 roku przy ulicy Rzeźników- zob. s. 30 i n. Zastrzeżenia budzi również rozmieszczenie działek w północno wschodnim narożniku miasta.

²³ A. Berdecka, Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333-1370), Studia i materiały z historii kultury materialnej, T. LV, Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, Wrocław 1982, s. 65

²⁴ Gula J., op.cit s. 73 Wykop objął działki przy Szewców 5, 6, 7, 8. W archiwum WUOZ w Olsztynie brak sprawozdań i dokumentacji z badań.

Nawarstwienia calcowe zostały odsłonięte tutaj na poziomie od około 41,00 do 41, 60 i opadały w kierunku północno zachodnim czyli w stronę Rynku²⁵ i znajdowały się około 3,0 do 3,2 m od obecnej powierzchni gruntu.

Prace wykopaliskowe w tym rejonie rozpoczęły się już w 1991 roku badaniami związanymi z rozbudową pawilonu handlowego przy ulicy Kowali (dawniej Sukiennicza Tuchmachergasse) ²⁶. Rozpoznane zostały tutaj po raz pierwszy w sposób archeologiczny zabytkowe nawarstwienia miasta lokacyjnego. Zainwentaryzowano pozostałości budynku gospodarczego o drewnianej konstrukcji i brukowanego podwórza. Stwierdzono, iż piaszczysty calec wystąpił na poziomie ok. 41,80 m n.p.m. a zachowane nawarstwienia zabytkowe miały około 2,8 m miąższości. Zaobserwowano, iż najmłodszy drewniany budynek został zniszczony w trakcie pożaru o czym świadczyła obecność warstwy węgla drzewnych i spalenizny²⁷.

W obu tych wykopach stwierdzono również występowanie systemu kanalizacyjnego w postaci studzienek ściekowych. W wykopie przy ulicy Szewców, studzienka połączona była z głębokim kanałem ściekowym sięgającym warstw calcowych. Sam kanał o szerokości 1,8 m miał ściany umocnione deskami stabilizowanymi pionowymi słupami i biegł w kierunku ulicy Kowali. Stwierdzono zasklepienie kanału ceglanym łukiem na pewnym, nierozpoznanym do końca odcinku²⁸.

W 2011 roku przeprowadzono po tej stronie Rynku kolejne badania wykopaliskowe. Prace badawcze związane były z planowaną budową obiektu mieszkalno-usługowego przy ulicy Rzeźników na działkach 115/6 i 115/7²⁹. W ich trakcie odsłonięto nawarstwienia archeologiczne związane z kolejnymi obiektami funkcjonującymi w tym miejscu od okresu średniowiecza aż do okresu międzywojennego.

Prace, na obu działkach prowadzono do głębokości nieco głębszej od planowanego posadowienia ław fundamentowych budynku (około 1,20- 1,40 m od powierzchni gruntu

²⁵ Ibidem, s.72

²⁶ Mackiewicz H. D., Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Bartoszycach województwo olsztyńskie, na terenie posesji przy ulicy Kowali w sierpniu 1991 roku wykop 2, Olsztyn 1991 rok, Archiwum WUOZ Olsztyn. Wykop mieścił się na posesji przy ulicy Kowali 4

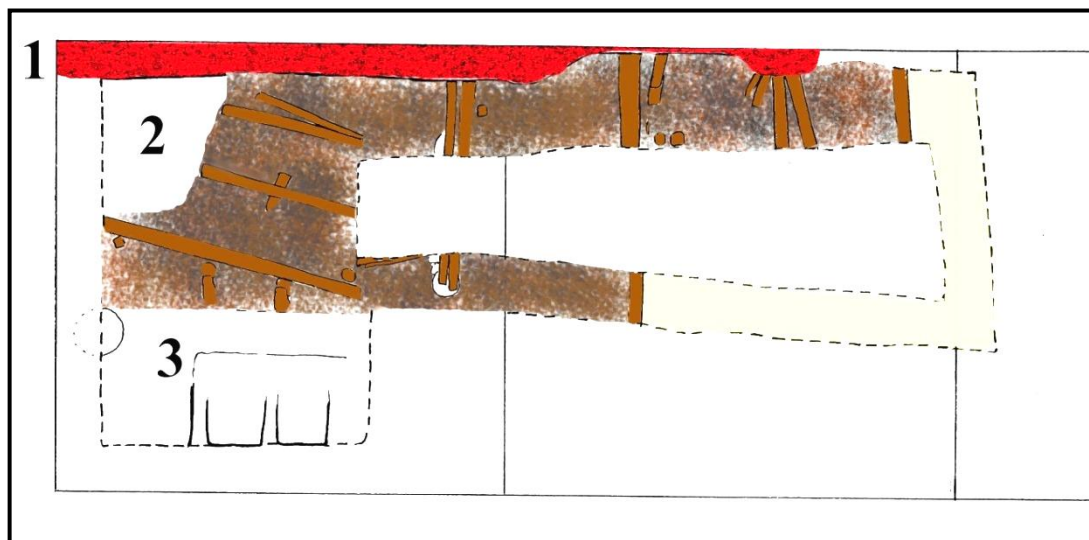
²⁷ Ibidem, s. 11

²⁸ Gula,J., op.cit. s. 73 i n

²⁹ Wyczółkowski D., Sprawozdanie z archeologicznych badań przedinwestycyjnych przeprowadzonych na ulicy Rzeźników w Bartoszycach, Warszawa 2011, Archiwum WUOZ w Olsztynie

wobec planowanych około 1,00- 1,10) oraz piwnic w części B (około 2,7 m od powierzchni wobec planowanych około 2,50 m). Powodem dodatkowym, dla którego zdecydowano o przerwaniu prac na części centralnej wykopu B, było pojawienie się podsiąkających warstw mierzwy, ściągających w kierunku wykopu wody gruntowe.

Bartoszyce, ul Rzeźników dz. 115/6 i 115/7. Schemat odkrytych relikwów.
Kolorem brązowym oznaczono konstrukcje drewniane. Cyframi oznaczono: 1- fundamenty budynków murowanych XIX i XX wiecznych; 2- wkop piwnicy; 3- część zniszczona przez doły kłaczne i szamba nowożytnie i współczesne (przedwojenne)

W trakcie opracowania informacji uzyskanych podczas przeprowadzonych badań archeologicznych, potwierdzono peryferyjne usytuowanie terenu w okresie do II połowy XIX wieku. W okresie od lokacji miasta do wielkiego pożaru w 1850 roku nie istniała, jak się wydaje, obecna ulica Rzeźników. Pierwotnie był to jedynie zaułek na styku dwu bloków działek rozmierzanych od rynku (ob. Plac Konstytucji 3- go maja) oraz prawdopodobnie działek rozmierzonych od odchodzących od Rynku ulic znajdujących się w ciągu obecnych ulic Kętrzyńskiej i Kowali. Biorąc pod uwagę liczne analogie z miast średniowiecznych mógł się tu znajdować kanał ściekowy odprowadzający nieczystości, oraz wąskie przejście biegnące wzdłuż granic działek. Istnienie odpływu ścieków potwierdza obserwacja kierunku ugięcia warstw opadających w kierunku obecnej ulicy Rzeźników oraz w kierunku obecnej ulicy Kętrzyńskiej. Badany teren znajdował się na krańcu działki rozmierzonej, jak się wydaje, od obecnej ulicy Kowali i Kętrzyńskiej. Ulokowane były tu budynki gospodarcze –

szopy oraz najprawdopodobniej chlew czy stajnia. Granica działki znajdowała się pod obecną ulicą Rzeźników z jednej strony oraz prawdopodobnie na styku obecnych działek numer 115/6 i 115/7³⁰. W trakcie badań zarejestrowano dwie drewniane struktury pełniące prawdopodobnie rolę płotów oddzielających działki wymierzone od ulicy Kętrzyńskiej i Kowali od zaułkowej uliczki znajdującej się na ich tyłach.

Konstrukcje drewniane-poziomy budowl 1, 2, 3- odkryte w wykopie B.
Widok od strony ulicy Rzeźniczej (fot D. Wyczółkowski)

O hodowli zwierząt w tym miejscu świadczy zarówno występowanie warstw mierzwy o znacznej miąższości w kolejnych etapach zagospodarowania terenu jak również analiza ich zawartości zabytkowej. W warstwach tych, oprócz niewielkiej ilości przedmiotów zabytkowych, co może świadczyć o utrzymywaniu terenu we względnym porządku, znajdowały się zauważalne ilości łupin żołądzi oraz mniej liczne fragmenty muszli małży używanych do skarmiania trzody chlewnej. Odśłonięte konstrukcje – resztki płotu o konstrukcji plecionkowej, mogą być w związku z tym interpretowane jako pozostałości

³⁰ Po analizie materiałów skłonni jesteśmy obecnie zmienić interpretację przedstawioną w opracowaniu wyników badań archeologicznych, w którym przychylaliśmy się do rozmierzania działek od Rynku i od obecnej ulicy Kopernika nie biorąc pod uwagę działek rozmiarowanych od obecnej ulicy Kowali i Kętrzyńskiej. Por. Ibidem s. 5 i s. 33

zagrody. Widoczna jest trwałość tradycji gospodarczego użytkowania terenu aż do czasów nowożytnych. Stwierdzono również, iż wszystkie wznoszone w tym miejscu budynki gospodarcze, były rozbierane, teren każdorazowo był porządkowany, przykrywany warstwą izolujących ilastych piasków. Dopiero na tak przygotowanym podłożu wznoszono kolejne konstrukcje³¹. Ponad najmłodszym poziomem konstrukcji drewnianych stwierdzono występowanie grubej warstwy spalenizny.

Profil wykopu bezpośrednio przy ulicy Rzeźników. Cyframi oznaczono –1- poziom starszych konstrukcji drewnianych, -2- warstwy użytkowe, mierzwa, - 3- warstwy niwelacyjne, - 4- kamienne fundamenty spajane gliną, -5- wkop fundamentowy zagruzowanej piwnicy, -6- kanalizacja ściekowa (fot D. Wyczółkowski)

Budynek mieszkalny, oraz ważniejsze budynki gospodarcze, także związane z produkcją rzemieślniczą, wzniesione zostały zapewne wzdłuż obecnych ulic Kopernika, Kowali i Kętrzyńskiej. Dopiero w XIX wieku, po kolejnym rozmierzeniu działek i wyznaczeniu ulicy w miejscu dawnego zaułka, przy nowej ulicy, obecnej Rzeźników, wzniesiono budynek murowany na fundamentach z kamieni spajanych gliną. W okresie późniejszym do budynku doprowadzono kanalizację oraz wzmocniono w kilku miejsca

³¹ Ibidem, s. 34

fundament wylewką betonową. Wykonane podpiwniczenie i piwnica a także doły kloaczne, uszkodziły w znacznym stopniu nawarstwienia wcześniejsze, średniowieczne i nowożytnie.

Calec, odsłonięty został w wykonanym sondażu na poziomie około 41, 60 m n.p.m. czyli około 3,60 m poniżej obecnej powierzchni terenu.

W odwiertach wykonanych na posesji przy ulicy Kętrzyńskiej 6 a więc w bezpośrednim sąsiedztwie wykopów, calcowe piaski wystąpiły na głębokości 41,9 i 41,3 m n.p.m. przy odwiertach wykonanych w piwnicach domu³². W odwiercie wykonanym na podwórzu miąższość warstw kulturowych rozpoznanych wierceniem była niewielka i wyniosła 1,4 m. Według Autorki opracowania calec znajdował się tutaj na poziomie 43,5 m n.p.m.

Na podobnie zachowane relikty natrafiono w trakcie badań prowadzonych na zapleczu działek przyrynkowych usytuowanych po północno wschodniej stronie Rynku. Wykopalka przeprowadzono w związku z rozbudową hotelu Bartis³³. Prace na działkach 24/40 i 24/42 objęły znaczną część zaplecza przyrynkowych działek zajętych obecnie przez działki nr 24/25, 24/26, 24/27. Bezpośrednio pod nawarstwieniami nowożytnymi związanymi z zabudową XIX wieczną znajdowały się dobrze zachowane relikty obiektów datowanych na okres od XVI wieku. Odsłonięto pozostałości pięciu dołów ustępowych, latryn, o zróżnicowanych rozmiarach i konstrukcji.

Latryna I o wymiarach 2,4 x 2,4 była oszalowana deskami wzmocnionymi przez wbite w podłoże belki. Zachowana głębokość wynosiła 2,6 m. Kolejna, leżąca w pobliżu latryna miała podobną głębokość i rozmiary 2,5 x 2,7 m. została wykonana staranniej w konstrukcji zrębowej z rozporami wewnątrz³⁴. Ich dno znajdowało się na poziomie około 41,30 – 41,20 m n.p.m. Następne latryny odsłonięte w wykopie 8 wykonane były w konstrukcji zrębowej³⁵. Pierwsza z nich o wymiarach 2,0 x 2,5 m miała głębokość 1,2 m a jej dno znajdowało się na poziomie około 43,00 m n.p.m. Druga, mniejsza, o wymiarach 1,7 x 1,7 m osiągnęła głębokość 2,6 m a jej dno znalazło się na poziomie około 41, 80 m n.p.m. w wykopie 7 odsłonięto pozostałości jeszcze jednej podobnej konstrukcji, przy czym jej zawartość nie

³² Birezowska M. Dokumentacja badań archeologicznych. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przy ulicy Kętrzyńskiej 6 w Bartoszycach działka nr 115/14 obręb 4, Olsztyn 2013, s. 5

³³ Mackiewicz H., Mackiewicz A., Sprawozdanie z nadzorów i badań archeologicznych przeprowadzonych w Bartoszycach na st. I wykopy 7 i 8 (przy Placu Konstytucji 3-ciego maja). Badania terenowe prowadzono od 3 do 25 listopada 2003 roku i od 18 października do 15 grudnia 2004 roku, Stawiguda czerwiec 2005

³⁴ Ibidem, s 38

³⁵ Ibidem, s. 39

świadczyła jej przeznaczeniu. Był to dół oszalowany cienkimi deskami w konstrukcji zrębowej o wymiarach 1,5 x 2,3 m. Osiągnął on głębokość 2,5m. prawdopodobnie ze względu na słabe wykonanie, w trakcie użytkowania konstrukcja zaczęła się zawalać do środka w związku z czym umacniana była kolejno wbijanymi kołkami i ustawianymi wewnątrz deskami a następnie zasypiana³⁶.

W wykopach natrafiono również na ślady rozebranego budynku drewnianego o wymiarach około 10,0 x 6,0 m. w tym wypadku Autor badań dopuszcza możliwość, iż mogły to być dwa budynki o wspólnej ścianie. Poziom tych konstrukcji znajdował się około 2,0 do 2,5 m poniżej powierzchni terenu, na poziomie około 44,2 – 44,5 m n.p.m. Datowane są one naczyniem znalezionym pod dranicą ściany na XVI wiek³⁷.

Jednocześnie podczas badań w wykopie 7 położonym bliżej Rynku natrafiono na płot i resztki moszczonego drewnem przejścia interpretowanego przez badaczy jako tylne granica działek przyrynkowych oraz wewnętrzne przejście pomiędzy działkami. Miało się ono znajdować w odległości około 33 metrów od pierzei Rynku³⁸. Należy zwrócić uwagę, iż jest to odległość prawie 8 prętów, co stoi w pewien sposób w sprzeczności z zapisami aktu lokacyjnego.

Po zachodniej stronie obecnego Placu Konstytucji 3 Maja, pierwsze badania archeologiczne przeprowadzono dopiero w 1995 roku. Badania objęły działki znajdujące się przy narożniku Placu i ulicy Rynkowej³⁹. W wykopie pierwszym, który objął posesję przy ulicy Rynkowej 1, 3 i 5 stwierdzono występowanie licznych reliktyw zabudowy XIX i XX wiecznej w postaci piwnic i fundamentów, warsztatów i oficyn rozebranych w okresie powojennym. Suche calcowe piaski znajdowały się na poziomie około 43,0 m n.p.m. Na calcu zalegała przepalona warstwa datowana przez Autora badań na okres średniowiecza. Kolejne warstwy kulturowe i niwelacyjne datowane na późne średniowiecze i czasy wczesno nowożytne osiągnęły poziom 44,6 m n.p.m. czyli niespełna metr od współczesnej powierzchni terenu.

³⁶ Ibidem s. 38

³⁷ Ibidem s. 39 i n.

³⁸ Ibidem, s. 37

³⁹ Gula J., op. cit., s.74 i n. W archiwum WUOZ w Olsztynie brak sprawozdań i dokumentacji z tych badań.

Widok na narożnik obecnej ulicy Rynkowej w okresie przedwojennym.

W głębi ulicy widoczne zabudowania XIX wieczne⁴⁰.

Kolejny wykop założono w tym samym roku przy Placu Konstytucji 3 Maja pod numerami 31 i 31a, w miejscu zniszczonych w czasie II wojny światowej kamienic (dawny adres Rynek 10 i 11). Stwierdzono tu występowanie fundamentów i piwnic nowożytnych. Układ warstw średniowiecznych i wczesno nowożytnych został prawie w całości zniszczony. Udało się jedynie stwierdzić, iż całec znajdował się na poziomie około 43,00 m n.p.m. jednocześnie prowadzący badania wysunął przypuszczenie, iż na końcu badanej działki w kierunku bramy Lidzbarskiej aż do okresu XX wieku istniało niezabudowane przejście pomiędzy rynkiem a ulicą Łazienną (obecnie Ofiar Oświęcimia).

Podobny wynik przyniosły badania prowadzone w roku 1997 na zapleczu działek przyrynkowych, przy ulicy Ofiar Oświęcimia numer 2, 2a, 2b i 3. Zniszczone po II wojnie światowej kamienice wzniesione w XVIII wieku zniszczyły nawarstwienia wcześniejsze. Wkopy fundamentowe sięgnęły piaszczystego calca niszcząc całkowicie ślady starszych zabudowań. Nienaruszony wkopami poziom calcowych piasków udało się zaobserwować w południowo wschodniej części wykopu. W samym narożniku powierzchnia calca opadała gwałtownie do poziomu 42,00 m n.p.m. Obniżenie to zostało niwelowane warstwami

⁴⁰ Walter Sperling, Bad Tölz, *Ostpr., Markt, Stadtkirchenwinkel*, ID 57355, dostęp <http://www.bildarchiv-ostpreussen.de/suche/index.html.de?qp=searchtext%3D11%3ABartensteinmode%3D1%3Af#!start=217>

przemieszanych piasków zawierającymi zabytkowy materiał datowany na późne średniowiecze i okres wczesno nowożytny. Stwierdzono również, że relikty zabudowy XVIII wiecznej sięgał poza linię obecnej zabudowy w kierunku jezdni ulicy Ofiar Oświęcimia. Według Autora badań jest to świadectwo tego, iż ulica ta została na swoim przebiegu co najmniej od narożnika obecnej ulicy Rynkowej, wytyczona dopiero w XVIII wieku⁴¹.

Ponieważ jednak wiadomo, iż już w okresie średniowiecza istniała tu ulica Łazienna (Badergasse) można przypuszczać, że w XVII wieku nastąpiła korekta jej przebiegu.

Podobnie ślady zniszczonej zabudowy nowożytnej odsłonięte zostały w trakcie nadzorów przy sieci i przyłączy ciepłych przy Placu Wolności i ulicy Mazurskiej w rejonie kościoła Św. Jana Ewangelisty.

Ulica Mazurska przy Placu Wolności południowy profil wykopu.

W pobliżu skrzyżowania ulicy i Placu zainwentaryzowano szeroki na około 2,3 m relikty rozebranego częściowo muru przebiegającego w poprzek wykopu ciągnącego się kierunku jezdni ulicy Mazurskiej. Wzniesiony został z rozbiórkowej cegły o cechach materiału zarówno późnośredniowiecznego jak i nowożytnego z użyciem kamieni granitowych, nieobrobionych, średniej wielkości. Do jego konstrukcji użyto zarówno całych cegieł, połówek, jak i gruzu ceglanego. Materiał ten spojony był suchą, szarozółtą gliną. We wnętrzu, wśród materiału rozbiórkowego, stwierdzono występowanie kilku fragmentów

⁴¹ Ibidem, s.75

ceramiki pochodzącej z naczyń siwionych i ceglanych, obtaczanych na kole, datowanych na okres XVII-XVIII (?) wieku. Prawdopodobnie są to relikty XIX wiecznej zabudowy północno zachodniego narożnika Placu Wolności (wcześniej ulicy Kościelnej – Kirchengasse)⁴².

Podobne relikty wcześniejszych budynków stwierdzono w wykopie wykonanym na posesji Plac Wolności 3, przed budynkiem domu parafialnego gdzie zaobserwowano występowanie zniszczonego fundamentu kamiennie ceglanego. Uwidoczniał się on w postaci wkopu wypełnionego gruzem ceglanym oraz kamieniami granitowymi średniej i dużej wielkości. Znajdował się tuż przy betonowym chodniku przed obecną linią zabudowy⁴³.

Wydaje się, iż ślady świadczące o znacznych zmianach i przesunięciu linii zabudowy obserwowane są na całym obszarze miasta lokacyjnego. Związane jest to z kolejnymi przebudowami działek miejskich zarówno w czasach średniowiecza i nowożytności, szczególnie w XVIII wieku. Największe zmiany zabudowy związane jednak były z odbudową miasta po pożarze z 1850 roku oraz po odbudowie miasta w II połowie XX wieku po zniszczeniach w okresie II wojny światowej. Pomimo licznych wykopów badawczych na terenie całego miasta lokacyjnego nie udało się prześledzić pierwotnych podziałów działek lokacyjnych. Stwierdzono tylko znaczne niekiedy zmiany w stosunku do obecnie obserwowanych podziałów. Oprócz cytowanych dotychczas były to także badania przy spichlerzu na ulicy Strzeleckiego podczas których stwierdzono iż obecna parcelacja nie pokrywa się z zabudową historyczną⁴⁴.

Szczególnie należy żałować, iż nie wykorzystano szansy jaką była budowa w latach 60-tych bloku usługowo mieszkalnego na rogu rynku i ulicy Bema. Cały ten kwartał zajęty obecnie przez budynek przy Placu Konstytucji 3 Maja 33, 34 i 35 oraz Bema 1, 2 i 3/1 jest jednym z najbardziej reprezentacyjnych na terenie całego miasta lokacyjnego. Położony był przy rynku, w pobliżu ratusza miejskiego oraz przy głównej ulicy miasta biegnącej w kierunku bramy Królewieckiej. Jeszcze w latach trzydziestych XX wieku na rogu Rynku

⁴² Wyczółkowski D, Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego budowie sieci i przyłączy ciepłych przy ulicach Mazurskiej i Placu Wolności w Bartoszycach, Warszawa 2010, Archiwum WUOZ w Olsztynie, s. 10

⁴³ Ibidem, s. 17

⁴⁴ Jonakowski M., Mackiewicz A., Wroniszewska M., Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Bartoszycach na st. 1wykop 10 (przy ul. Strzeleckiego). Badania terenowe prowadzono od 7 do 9 września 2009 roku, Październik 2009 rok, Archiwum WUOZ w Olsztynie, s 38

znajdowały się kamienice wzniesione zapewne jeszcze w XVII wieku. Obecnie, na podstawie badań przeprowadzonych przed fasadą bloku w 2011 roku, można jedynie stwierdzić, że linia dzisiejszej zabudowy jest cofnięta w stosunku do linii zabudowy historycznej. W trakcie prac w niewielkim wykopie odsłonięto relikty piwnic rozebranego budynku. Najstarsze mury wzniesione z cegieł spajanych suchą gliną zostały wydatowane na XVII wiek⁴⁵.

Widok z wieży kościoła na działki w narożniku rynku, Bartoszyce rok 1960⁴⁶

⁴⁵ Birezowska M., Dokumentacja archeologiczno- architektoniczna. Wyniki nadzoru archeologicznego przy Placu Konstytucji 3 Maja 33- 34- 35 w Bartoszykach działka nr 104/2 obręb 4, Olsztyn 2011, s 5 i n

⁴⁶ Franz Berger, Saulgau, rok 1960, Bartenstein , Ostpr., Marktplatz, ID 57439 dostęp- <http://www.bildarchiv-ostpreussen.de/suche/index.html.de?qp=searchtext%3D11%3ABartensteinmode%3D1%3Af#!start=217>

Rozplanowanie miasta. Ratusz

Najważniejszy z punktu widzenia ustroju miejskiego budynek władz miejskich mieścił się na Rynku głównym.

Jego jedyne przedstawienie znajduje się na rycinie Hartknocha oraz wzorowanej na nim rycinie Adlerholda. Widnieje na nich wysoka wieża ratuszowa zaopatrzona w barokowy hełm. Budynek ratusza znajduje się na południe od kościoła Świętego Jana Ewangelisty.

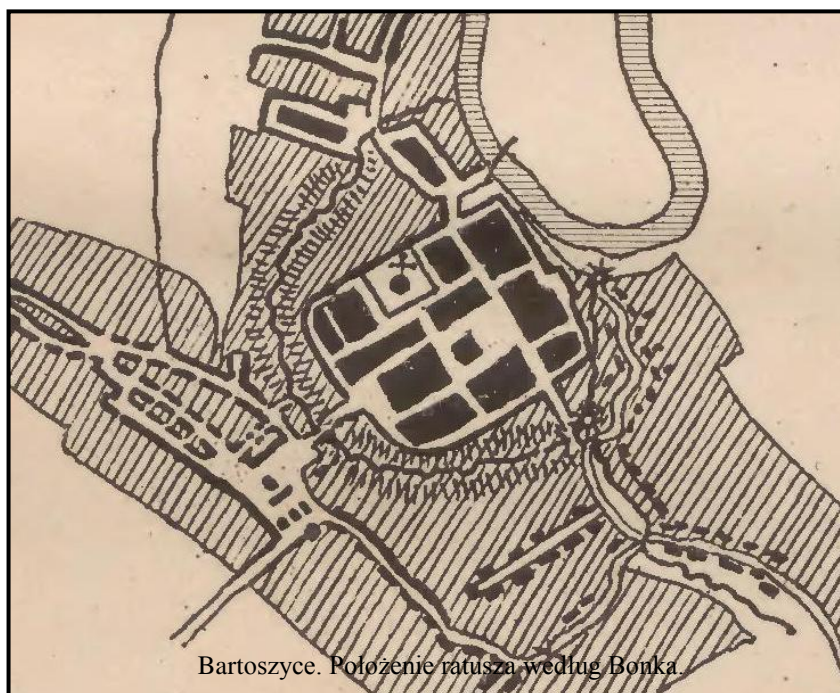

Budynek ratusza miejskiego na rycinie Krzysztofa Hartknocha, II połowa XVII wieku -A

Na podstawie analizy ryciny trudno wnioskować o jego realnym wyglądzie. Biorąc pod uwagę analogiczne obiekty, można spodziewać się, że był to prostokątny w narysie budynek o gotyckim szczycie i spadzistym dachu. Ponieważ znajdować się przy nim mogły kramy rzemieślnicze i jatki można oczekiwać, że ze strony północnej i południowej, mogły znajdować się przybudówki mieszczące rzemieślnicze kramy, urządzenie wagi miejskiej itp.

Równie problematyczne jest samo umiejscowienie budynku Ratusza. Na najbardziej znanym obecnie planie miasta autorstwa Heina (1936), ratusz został umieszczony centralnie na środku rynku miejskiego. Trudno jednak powiedzieć czy jest to właściwe miejsce czy jedynie symboliczne zaznaczenie miejsca gdzie mógł się on znajdować.

Rozstrzygającym wydają się być wcześniejsze plany Rechefelda a szczególnie jego przerys autorstwa Bonka (1895) wykonany z oryginału.

Z analizy rysunków Rechefelda, wiadomo, że powstały one na początku XIX wieku. Wydaje się to o tyle istotne, iż już w 1815 roku ratusz w Bartoszycach został rozebrany. Na planie miasta autorstwa Benischa (1836) na rynku nie zaznaczono budynku ratusza a jedynie studnie miejskie. Właśnie obecność studni, umieszczonych po stronie północnej i południowej, ta stała na rynku szewskim, skłania do przypuszczenia, iż plan Bonka według Rechefelda również nie jest precyzyjny, gdyż ratusz znajduje się tutaj za blisko południowej pierzei ówczesnego rynku czyli we współczesnym ciągu ulic Szewskiej i Rynkowej.

Można obecnie stwierdzić jedynie, iż bez przeprowadzenia kompleksowych badań placu rynkowego, nie można precyzyjnie wyznaczyć położenia bartoszyckiego ratusza. Również wszelkie próby określenia jego planu są jedynie mniej lub bardziej prawdopodobne.

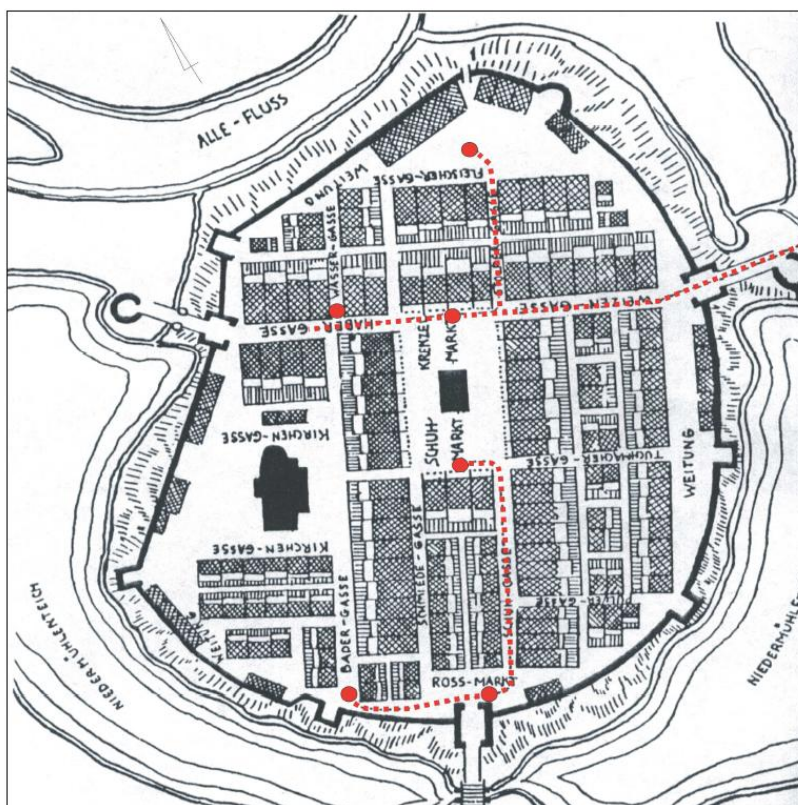

Rozplanowanie miasta. Nawarstwienia ulic.

W trakcie dotychczas prowadzonych nadzorów i prac archeologicznych stwierdzono znaczne przekształcenia substancji zabytkowej w obrębie ulic miejskich. Spowodowane to jest obecnością licznych wkopów instalacyjnych pod instalacje umieszczone w ciągach komunikacyjnych ulic.

Pierwsze wodociągi, prowadzące wodę do miasta z Górnego Stawu (Oberteich) wybudowano już w 1379 roku, kolejne prace prowadzono na początku XV wieku na podstawie dokumentu z 1406 roku wystawionego przez komtura bałgijskiego Johanna von Seyn, który dał prawo na korzystanie z wody Stawu Dolnego⁴⁷.

Na terenie miasta umieszczono 6 ogólnie dostępnych studni, do których wodę doprowadzono wodociągiem przez bramę Młyńską

Plan Bartoszyce według Heina (1932) z zaznaczonymi studniami i wodociągami na terenie miasta⁴⁸

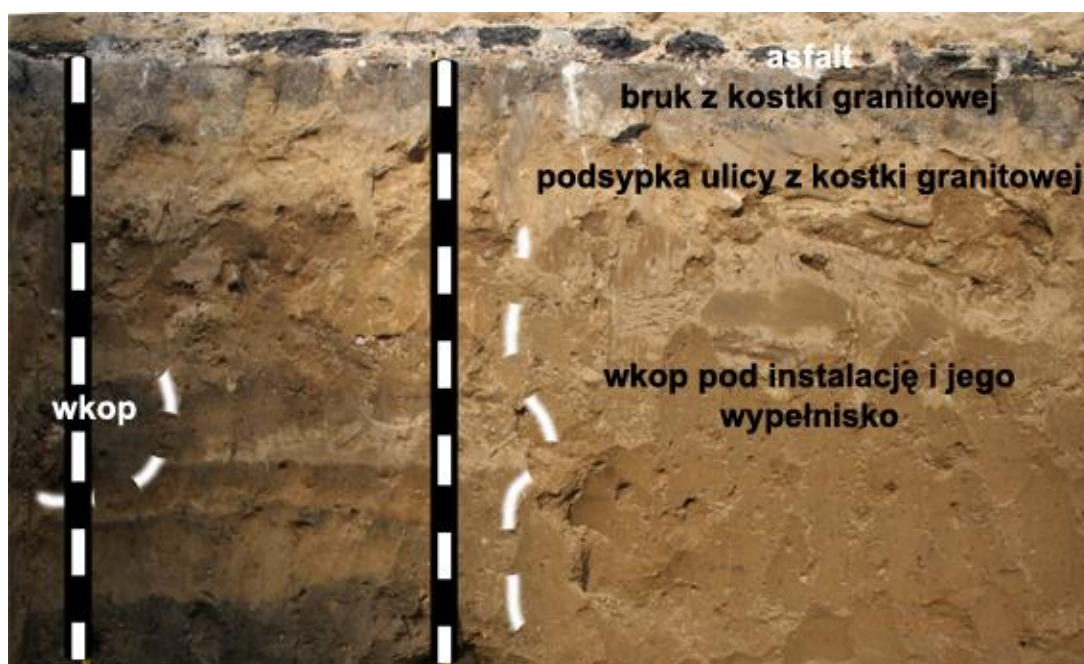
⁴⁷ Benish J. G., op. cit., s. 88

⁴⁸ za Chlost I., op. cit, ryc. 1

O znacznym przekształceniu nawarstwień w ulicy w rejonie dawnej bramy Młyńskiej (Sątoczańskiej) świadczą wyniki badań przeprowadzonych w związku z wykonaniem na ulicy kętrzyńskiej studni - źródła działce nr 4-91/3 przy ul. Kętrzyńskiej

W trakcie prac stwierdzono, że w znacznej części wykopu znajdują się warstwy zasypiskowe, związane z wkopami nowożytnymi. Były to gruboziarniste piaski, koloru pomarańczowo żółtego. Bez zawartości zabytkowej. Dopiero na poziomie około 1,50- 1,70 m od powierzchni gruntu wystąpiły kamienie średniej wielkości, leżące bezładnie w warstwie piasków. Znalezione również fragment zniszczonej drewnianej belki. Można przypuszczać, iż warstwa ta stanowi wypełnisko wykonanego w okresie przedwojennym wkopu związanego z budową kanalizacji sanitarnej bądź deszczowej

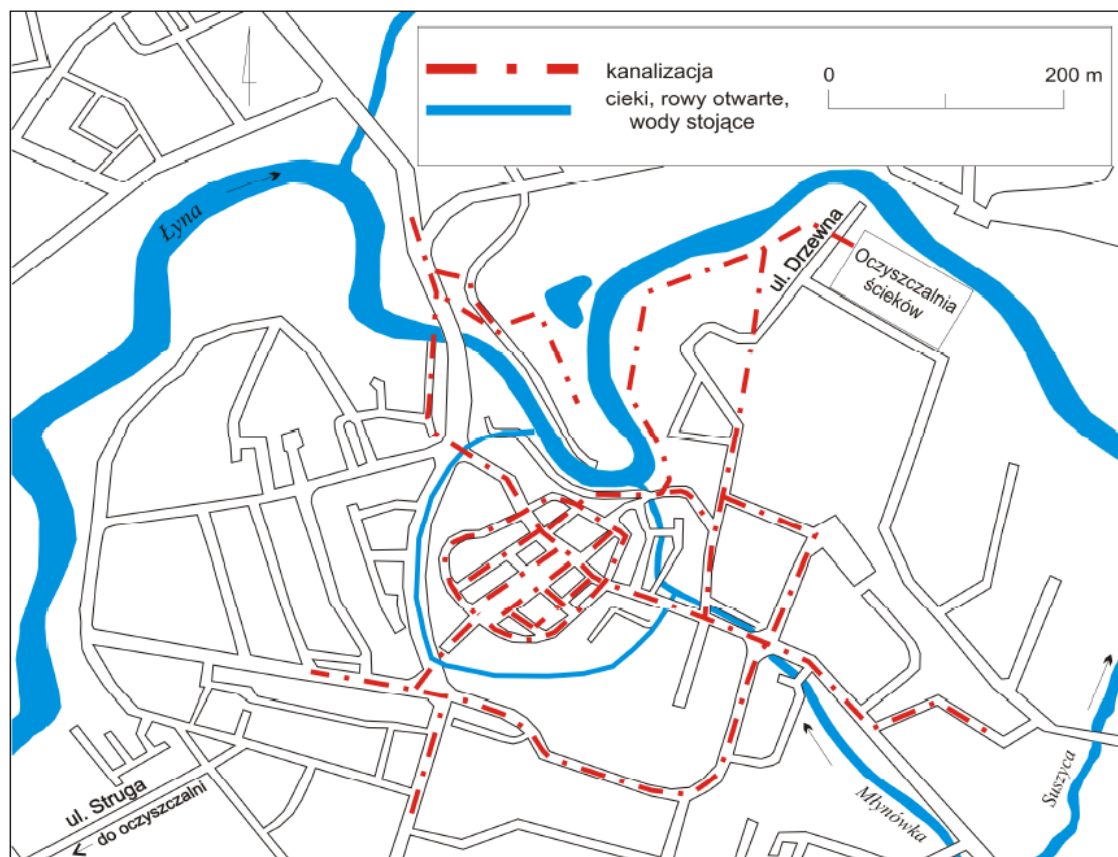
Profil wykopu pod studzienkę na ulicy Kętrzyńskiej w Bartoszycach

W zachodnim narożniku odsłonięto niezniszczony przez wkop układ warstw. Wystąpił on od głębokości około 1,20 m od powierzchni gruntu. Były to leżące na sobie kolejno warstwy różnobarwnych piasków o zróżnicowanej grubości ziaren. Warstwy te były jałowe pod względem zawartości materiału zabytkowego. Spoczywały one na warstwie

niebiesko szarych ilastych piasków, w których również nie zaobserwowano występowania materiału zabytkowego⁴⁹.

W okresie przedwojennym sieć wodociągowa i kanalizacyjna poprowadzono już pod większością bartoszyckich ulic.

Kanalizacja w Bartoszycach na początku XX wieku (wg. Chlost I, op. cit, ryc. 4)

Sama nawierzchnia ulic wymieniana była systematycznie. W okresie ostatniego półwiecza część ulic pozbawiono bruku i ułożono asfalt, na niektórych, jak na przykład na ulicy Kętrzyńskiej, przedwojenny jeszcze kamienny bruk kostkowy pokryto warstwą piasku i asfaltu. Największe przekształcenia nawierzchni związane były z przebudową miejskiego runku. Pierwsze, nowożytnie prace związane były z rozbiórką budynku ratusza w 1815 roku. Kolejne to porządkowanie rynku po pożarze z 1850 roku. Otwarto wtedy całą przestrzeń

⁴⁹ Wyczółkowski D., Sprawozdanie z archeologicznych badań przedinwestycyjnych przeprowadzonych na działce nr 4-91/3 przy ul. Kętrzyńskiej w Bartoszycach, woj. warmińsko- mazurskie., Warszawa 2010, Archiwum WUOZ w Olsztynie, s. 7 i n

rynku aż do bramy Lidzbarskiej. Jak świadczą liczne zdjęcia z początku XX wieku aż do lat trzydziestych, centralna powierzchnia rynku pokryta była niestarannie ułożonym brukiem z otoczków, Starannie wykonane były jedynie ciągi jezdne na których ułożona była kostka kamienna oraz biegnące wzdłuż kamienic ciągi piesze.

W latach 60- tych XX wieku nastąpiła znaczna przebudowa rynku. Wybudowano wtedy w jego południowej części bliżej bramy Lidzbarskiej, skwer z fontanną. Na pozostałej części rynku zdjęto bruki zastępując je częściowo betonową trylinką.

Przebudowa nawierzchni rynku w Bartoszychach, lata 60- te⁵⁰

⁵⁰ Sommerfeld, 1950-1960, Bartenstein, Ostpr., Marktplatz mit Heilsberger Tor, ID 57433 dostęp <http://www.bildarchiv-ostpreussen.de/suche/index.html.de?qp=searchtext%3D11%3ABartensteinmode%3D1%3Af#!start=233>

Uwagi archeologiczno konserwatorskie związane z projektem rewitalizacji zabytkowej części miasta Bartoszyce- miasto lokacyjne

Podstawy prawne ochrony

W praktyce konserwatorskiej związanej z ochroną stanowisk archeologicznych dużą wagę przykładą się obecnie do ustaleń dwu międzynarodowych dokumentów dotyczących ochrony i zachowania dziedzictwa archeologicznego. Pierwszym z nich jest tzw. Karta lozańska. Jest to międzynarodowy dokument dotyczący ochrony i zarządzania dziedzictwem archeologicznym, przyjęty przez ICOMOS w 1990 roku na konferencji w Lozannie. Nakłada on na poszczególne kraje obowiązek wprowadzania prawodawstwa chroniącego dziedzictwo archeologiczne, zwłaszcza ochronę przed działaniami inwestycyjnymi, oraz obowiązek badań archeologicznych poprzedzających działania inwestycyjne, a także właściwego utrzymania i konserwacji stanowisk archeologicznych. Drugi z dokumentów to Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego⁵¹ zwana również Konwencją maltańską. Została ona przyjęta w 1992 roku i ratyfikowana przez Polskę w 1996 roku. W dokumencie zdefiniowano dziedzictwo archeologiczne jako dobro kulturalne Europejczyków stanowiące o tożsamości i będące podstawą badań historycznych i naukowych starego kontynentu. Najistotniejszym z punktu widzenia praktyki konserwatorskiej zapisem konwencji jest postulat, aby żadna inwestycja nie niszczyła stanowisk archeologicznych bez przeprowadzenia wcześniejszych wykopalisk ratowniczych. W praktyce oznacza to uwzględnianie obecności stanowisk archeologicznych w strategiach inwestycyjnych.

Ze względu na duże walory historyczne, obszar miasta lokacyjnego w Bartoszczach został wpisany w rejestr zabytków województwa warmińsko- mazurskiego jako Bartoszyce, stare miasto, XIV, nr rej.: A-1 (B/1, B/2) z 31.12.1953.

Do rejestru zostały również wpisane zabytki nieruchome. Na terenie miasta lokacyjnego oraz w jego sąsiedztwie do rejestru wpisano łącznie 35 nieruchomości- por Wykaz Zabytków.

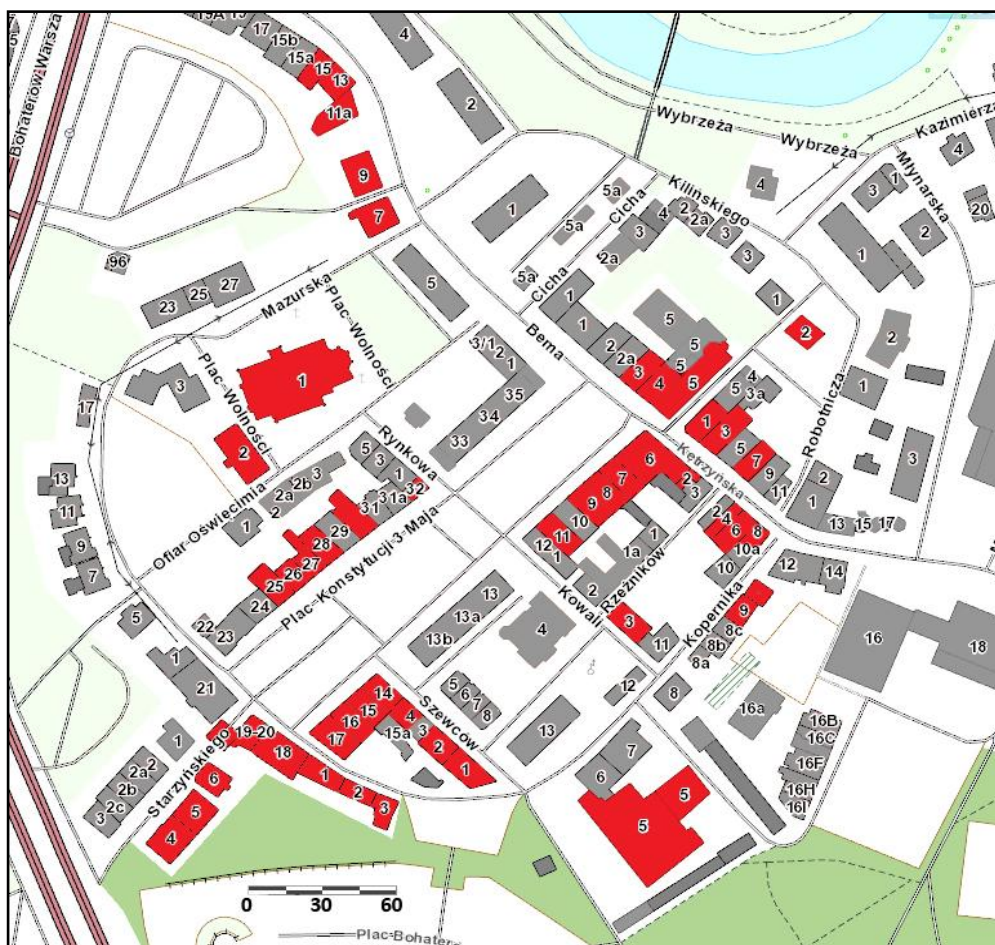
Każdorazowe prace budowlane, restauratorskie, konserwatorskie, a także badania konserwatorskie i architektoniczne, prowadzone w obiektach wpisanych do rejestru

⁵¹ Rada Europy, 1992; DzU z 1996 r., nr 120, poz. 564

wymagają w myśl przepisów **Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**⁵², każdorazowego zezwolenia. Tryb wydawania zezwoleń określa odrębne **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego**⁵³.

Należy pamiętać, iż zezwolenia wymagają również prace budowlane prowadzone w otoczeniu zabytku wpisanego do rejestru.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru na terenie miasta lokacyjnego w Bartoszycach oraz w jego sąsiedztwie
(na podkładzie z portalu <http://mapy.geoportal.gov.pl>)

⁵² Ustawa z dnia 23 lipca 2003r. O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (dz. U. Z 2014r., poz. 1446)

⁵³ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z Dnia 27 Lipca 2011r. W sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych (Dz. U. Z 2011r., Nr 165, Poz.987, Z 2015r., Poz.383)

Obszar miasta lokacyjnego objęty został również ochroną konserwatorską jako obiekt archeologiczny. Nawarstwienia kulturowe starego miasta zostały wpisane w rejestr zabytków archeologicznych województwa warmińsko- mazurskiego nr rejestru C-171 decyzją PSOZ- IZA-5350-62/92 z dnia 5 listopada 1992 jako stanowisko Bartoszyce I znajdujące się obszarze AZP- 14-64(jako stanowisko 4 na obszarze). Skutkuje to zapisem, iż wszelkie prace prowadzone zarówno na terenie miasta lokacyjnego jak i w jego bezpośredniej strefie ochronnej należy prowadzić pod stałym nadzorem archeologicznym.

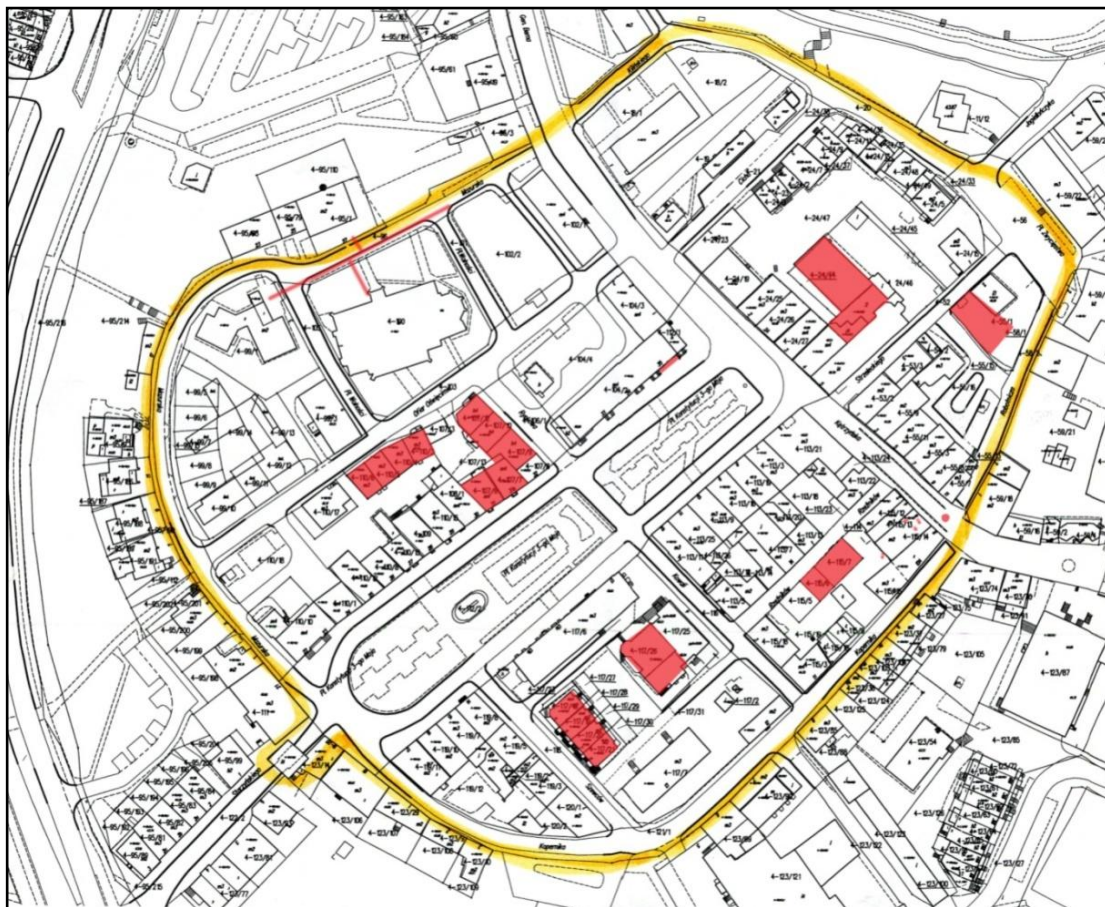
Uwarunkowania archeologiczne

W trakcie prowadzonych na terenie miasta prac o charakterze badawczym i konserwatorskim, wykopalisk i nadzorów archeologicznych pozyskano informacje w znaczący sposób zwiększające stan wiedzy na temat rozplanowania miasta a także stanu zachowania nawarstwień i obiektów zabytkowych, zawartości warstw zabytkowych oraz nowożytnych i współczesnych przekształceń substancji zabytkowej ośrodka lokacyjnego.

Zaobserwowano, iż na całym obszarze miasta występują nawarstwienia zabytkowe znacznej miąższości dochodzącej do prawie 4 metrów od obecnej powierzchni gruntu. W ich skład wchodzi zarówno relikty obiektów mieszkalnych jak i całej infrastruktury gospodarczej w postaci budynków gospodarczych na zapleczu działek miejskich i urządzeń technicznych w postaci wodociągów, studni, latryn i kanałów ściekowych a także kulturowe warstwy archeologiczne wytworzone w trakcie użytkowania obiektów oraz warstwy niwelacyjne. Znaczne nagromadzenie warstw i obiektów wiąże się z długotrwałym użytkowaniem terenu w okresie od 1332 roku do czasów współczesnych.

Warstwy calcowych piasków, wyznaczające poziom terenu na którym zostało założone miasto osłonięto na poziomie około 41,0 – 41,8 m n.p.m. w kwartałach zabudowy rozmieszczonych po wschodniej stronie rynku. W okolicach kościoła, gdzie poziom dzisiejszego terenu kształtuje się na wysokości około 44,5 – 45,6 m n.p.m. calec piaszczysty został zarejestrowany na poziomie około 42,0 do 43,0 m n.p.m

Obserwacje te wskazują na to, że miasto zostało założone na terenie pofałdowanym opadającym w kierunku południowo wschodnim. Kulminacja terenu znajdowała się w okolicach kościoła Świętego Jana Ewangelisty. Nie udało się rozpoznać w sposób satysfakcjonujący rozplanowania pierwotnych działek miejskich. Prace te wymagają jeszcze przeprowadzenia osobnych studiów inwentaryzacyjno pomiarowych.

Rozmieszczenie wykopów archeologicznych na terenie miasta lokacyjnego w Bartoszychach

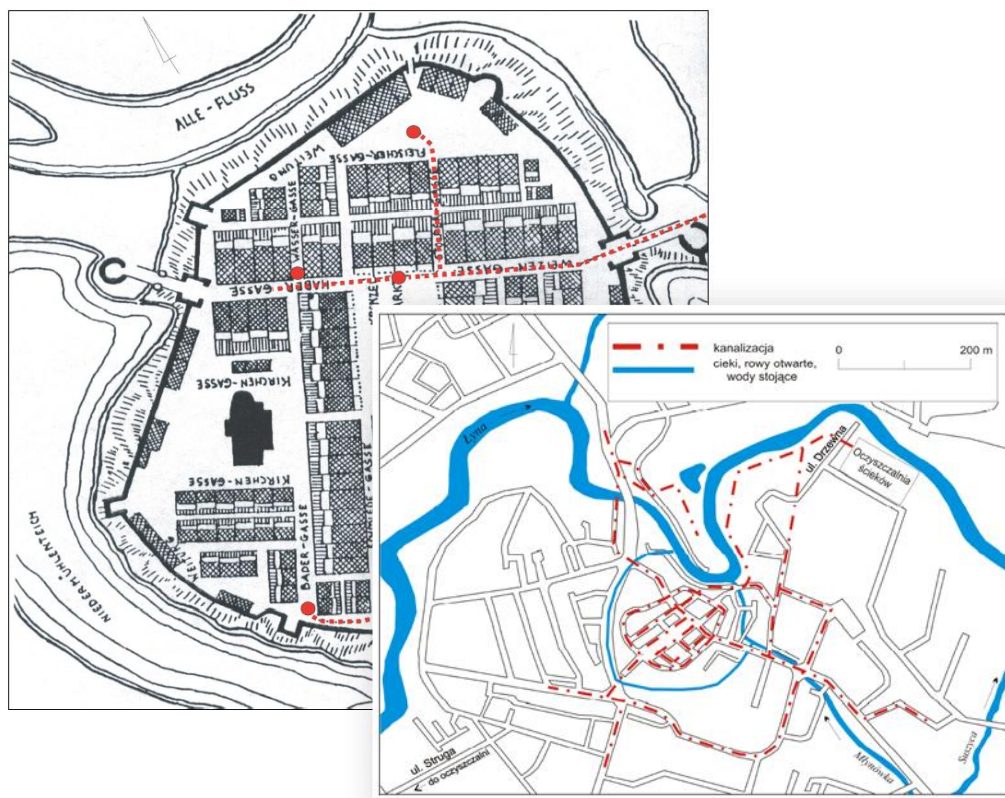
Należy podkreślić brak rozpoznania archeologicznego centralnej części miasta czyli obecnego Placu Konstytucji 3 Maja. Według informacji źródłowych- map i opracowań historycznych, w części północnej Placu wyznaczonej ulicami Kętrzyńską na północy i Rynkową oraz Kowali na południu znajdował się budynek ratusza rozebrany w 1815 roku oraz dwie miejskie studnie po jego północnej i południowej stronie.

Obszar Placu na południe od linii ulic Rynkowej i Kowali aż do 1850 roku był zajęty przez zabudowę mieszkalną, w związku z tym w tym rejonie należy się spodziewać znacznego nagromadzenia reliktów archeologicznych zabudowy w postaci reliktów budynków mieszkalnych i gospodarczych.

Uwagi archeologiczne do projektu rewitalizacji

Z uwagi na obserwowane nawarstwienia sięgające 3,5 m od powierzchni gruntu w obrębie działek mieszkalnych, należałoby się spodziewać podobnych nawarstwień w obrębie ulic i placów miejskich gdyż wraz z podnoszeniem się powierzchni terenu miast w związku z akumulacją obiektów i warstw zabytkowych następowało zapewne podnoszenie powierzchni miejskich ulic i placów. Niestety w trakcie dotychczasowych prac nie udało się zarejestrować kolejnych poziomów użytkowych na ciągach ulic⁵⁴. Najprawdopodobniej związane jest to ze znacznym zniszczeniem nawarstwień użytkowych ulic miejskich już w okresie nowożytnym a w szczególności w okresie XX wieku w trakcie różnorodnych prac instalacyjnych przy zakładaniu sieci wodociągowej, kanalizacyjnej, ciepłej i gazowniczej. Stwierdzone wkopy sięgają nawet głębokości powyżej 2,0 m od obecnej powierzchni terenu.

Wodociągi i studnie w średniowieczu oraz kanalizacja w Bartoszycach na początku XX wieku

(wg. Chlost I, Antropogeniczne zmiany stosunków wodnych w rejonie Bartoszyce w czasach historycznych, Słupskie Prace Geograficzne Nr 2, Słupsk 2005, ryc. 1 i 4)

⁵⁴ Wyjątkiem są rozpoznane nawarstwienia ul Wolności w pobliżu kościoła Św. Jana Ewangelisty oraz na ulicy Kętrzyńskiej ale już poza obrębem miasta lokacyjnego. Odsłonięto tu fragmentarycznie zachowane poziomy bruku przedwojennej nawierzchni ulic.

Wobec stwierdzonych w trakcie badań archeologicznych przypadków znacznego przesunięcia granicy obecnej zabudowy w stosunku do zabudowy historycznej⁵⁵ należy się liczyć z istniejącymi w obrębie ulic, relikdami dawnej zabudowy działek miejskich. W nawarstwieniach zabytkowych związanych z siecią ulic znajdować się mogą również relikty infrastruktury miejskiej w postaci wodociągów, studni i kanałów ściekowych. Jak wiadomo ze źródeł pisanych, pierwsze wodociągi i studnie napełniane wodą sprowadzaną ze Stawu Górnego a następnie ze Stawu Dolnego poprowadzono już w 1387 i 1406 roku. Wtedy również zostały założone ujęcia wody na terenie miasta.

Szczegółnej uwagi wymagają prace projektowe oraz wykonawcze związane z rejonem obecnego Placu Konstytucji 3 Maja. Z uwagi na nierozpoznany charakter warstw zabytkowych oraz stan zachowania obiektów zabytkowych w postaci reliktdów zabudowy należałoby ograniczyć do minimum prace inwestycyjne na wewnętrznym obszarze placu koncentrując je w ciągach ulic. Prowadzenie prac w obrębie dawnych działek miejskich na terenie Placu może skutkować koniecznością prowadzenia długotrwałych i kosztownych prac archeologicznych na relikdach zabudowy.

Należy również podkreślić raz jeszcze znaczne zmiany i zaburzenia zabytkowych układów obserwowane w ciągach ulic. Nawierzchnia placu od czasu jego powiększenia w 1850 roku została już wymieniona w latach 50-tych i 60-tych ubiegłego stulecia. Zastąpiono wtedy nieregularny bruk z kamieni betonową kostką. Południową część placu przekształcono w skwer zakładając w jego części fontannę. Prowadzono także prace w ciągach jezdnych ulic wymieniając częściowo kostkę granitową i bruki i zastępując je betonowymi chodnikami i asfaltową nawierzchnią. Prowadzone również były prace związane z wymianą i remontami sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, sieci gazowniczej oraz elektrycznej i telekomunikacyjnej. Wszystkie te prace zaburzyły pierwotny układ warstw czasem do obserwowanej głębokości ponad 2 metry od powierzchni terenu.

Całość dostępnej dokumentacji fotograficznej pokazuje przemiany dziejące się w obrębie rynku. Zdjęcia dokumentują zarówno zmiany w strukturze budynków okalających plac jak

⁵⁵ Na przykład w trakcie badań na Placu Konstytucji 3 Maja, na Placu Wolności, na ul. Szewców, na ul. Strzeleckiego oraz na ul. Ofiar Oświęcimia

również pokazują nawierzchnię ciągów pieszych i jezdnych z okresu od początku XX wieku aż do okresu przebudowy placu w okresie powojennym – lata 1950- 1970.

Jeden z najwcześniejszych widoków Rynku – początek XX wieku

Wydawca Otto Ziegler, Königsberg

(dostęp http://www.bildarchiv-ostpreussen.de/cgi-bin/bildarchiv/suche/show_foto.cgi?lang=polski&id=38421&size=big&session=1434168752947)

Na najwcześniejszym z dostępnych ujęć Rynku widoczne są wyodrębnione ciągi piesze podniesione ponad poziom jezdni i ciągi jezdne oraz odmiennie brukowana wewnętrzna część Rynku. Na kolejnych pocztówkach znaleźć można istotne szczegóły dotyczące rozplanowania ciągów komunikacyjnych zarówno pieszych jak i jezdni.

Jak się wydaje część jezdni ułożona była z prostokątnej kostki kamiennej, wyprofilowana z widocznym odciekiem zarówno od strony placu jak i od strony krawędzi chodnika. Od strony wnętrza Rynku zaakcentowana krawędź jezdni i bruku wykładającego wnętrze placu poprzez ciągi regularnej prostokątnej kostki wyznaczające również ściek. Na zdjęciach pokazujących plac w latach 1920- 1940 widoczne jest wyodrębnienie ciągów jezdnych zarówno od strony chodnika jak i od strony wnętrza placu.

Dariusz Wyczółkowski
ul. Kielecka 7
05-840 BRWINÓW
Tel. 506 049 631
Email: darekw@post.pl

Pocztówka - Bartenstein Markt- wydawca Gerhard Dargel Heilsberg (dostęp – archiwum www.Allegro.pl)

Widoczny wyodrębniony ciąg jezdni- zachodnia pierzeja Rynku.

Rynek w Bartoszycach widok od strony północnej przy wschodniej pierzei placu.

Widoczne przesunięcie ciągu jezdni w stronę wnętrza placu w kierunku Bramy Lidzbarskiej.

Zdjęcie - Walter Sperling, Bad Tölz lata 1933- 1940

(dostęp http://www.bildarchiv-ostpreussen.de/cgi-bin/bildarchiv/suche/show_foto.cgi?lang=polski&id=57396&size=big&session=1434512048107)

Dariusz Wyczółkowski
ul. Kielecka 7
05-840 BRWINÓW
Tel. 506 049 631
Email: darekw@post.pl

Bartoszyce, Rynek- lata 30-te XX wieku. Widok jezdni przy zachodniej pierzei Rynku.

Widoczne również dobrze obrzeże chodnika.

Pocztówka wydawana przez Trinks & Co., Leipzig w latach 1925-1940 w różnych wersjach

Podobna na stronie <http://www.bildarchiv-ostpreussen.de>

Bartoszyce, Rynek lata 1950 -1960 widok jezdni w kierunku Bramy Lidzbarskiej przy wylocie ulicy Rynkowej

Zdjęcie Klaus Otto Skibowski, Beuel

(dostęp http://www.bildarchiv-ostpreussen.de/cgi-bin/bildarchiv/suche/show_foto.cgi?lang=polski&id=57438&size=big&session=1434699533215)

Analiza kolejnych zdjęć prowadzi do wniosku, że ciągi piesze układane w odległości około 2,0 do 3,0 m od fasady budynków. Wykonane one były z kostki kamiennej. Ich zewnętrzna część przylegająca do jezdni wykonana była z kamiennych, prostokątnych płyt układanych w ten sposób, że ich dłuższa oś skierowana była w stronę placu. Z podobnych płyt, kładzionych wzdłuż chodnika zrobione były krawężniki. Całość lekko wystawała ponad poziom placu.

Rynek w latach przed I wojną światową, fragment pocztówki.

Widoczny sposób ułożenia chodnika. Przy krawędzi jezdni widoczny słabo zaakcentowany ściek.

Kolejnym problemem związanym z realizacją inwestycji jest, problem poziomu wód gruntowych. Zamknięcie miasta murami a także likwidacja średniowiecznego systemu kanalizacji zbierającego nie tylko nieczystości ale również i wody opadowe, sprzyja zatrzymywaniu wody w warstwach zabytkowych. Jest to jeden z głównych czynników zachowujących zabytkowe obiekty wznoszone z drewna w dobrym stanie. Woda akumuluje się szczególnie w warstwach mierzwy, zabytkowych warstwach użytkowych składających się z piasków i rozłożonych szczątków organicznych. Częste przekrywanie w przeszłości tych warstw warstwami trudno przepuszczalnych piasków ilastych, wykonywane w celu niwelacji i wyrównywania terenu pod kolejne fazy zagospodarowania i zabudowy, sprzyja akumulacji wody poprzez spowolnienie przesiąkania. Poziom wody gruntowej obserwowany jest na poziomie około 2,0 – 2,5 m od obecnej powierzchni terenu. Jedynie w pobliżu dawnych

murów miejskich jest on głębszy i wyniósł w pobliżu bramy Lidzbarskiej około 2,9 m od obecnej powierzchni terenu co może mieć związek nie tylko z bliskością obniżen na zewnątrz miasta ale również z ze stwierdzonym obniżeniem poziomu gruntu obserwowanym w pobliżu murów miejskich i obecnością nowożytnych niwelacji.

Każde prace polegające na wykonaniu głębokich wykopów i ingerencji w podłoże powodują przerwanie warstw zabytkowych i wypływ wody zakumulowanej w nich w kierunku wykopu. Proces ten obserwowany był na działkach zabudowy w ulicach Szewców, Kowali i Rzeźniczej.

Prowadzenie głębokich liniowych wykopów budowlanych w takich warunkach związane być może z koniecznością ich dodatkowego zabezpieczania oraz zapewnienia usuwania gromadzącej się w wykopach wody.

Przy wykonywaniu projektu należy uwzględnić zalecenia konserwatorskie oraz specyfikę terenu, który w całości objęty jest ochroną konserwatorską zarówno jako układ przestrzenny i poszczególne nieruchomości jak również jako zespół zabytkowych nawarstwień archeologicznych.

Jednocześnie należałoby rozważyć możliwość umieszczenia w przestrzeni rynku najbardziej znanych bartoszyckich zabytków- kamiennych rzeźb pogańskich tzw Bartla i Gustebaldy oraz misy chrzcielnej. Ich obecne posadowienie związane jest z przedwojenną przebudową miasta i nie odpowiada randze zabytków a także nie spełnia warunków ich pełnego zabezpieczenia. Umieszczenie ich w przestrzeni miejskiej rynku połączone z ich konserwacją i dokumentacją, przywróciłoby te niezwykle cenne zabytki miejscowej społeczności a także na powrót wprowadziło je do obiegu naukowego. Po latach ich pomijania w opracowaniach a nawet pomniejszania ich naukowej wagi i pojawiających się głosów o ich nieautentyczności, w świetle ostatnich odkryć i ustaleń naukowych wydają się być jednym z ważniejszych zabytków związanych z kulturą Prusów z X-XII wieku.

Należy podkreślić, iż w przeciągu blisko trzech stuleci, zabytki te były często przenoszone. Jednym w wcześniej udokumentowanych miejsc posadowienia Bartla jest bartoszycki rynek. Posąg miał stać w pobliżu budynku Ratusza.

Propozycja programu prac archeologicznych

Prace te pozwolą już w okresie poprzedzającym prace budowlane rozpoznać nawarstwienia w obrębie ulic a także, co jest nie bez znaczenia dla inwestora, właściwie zaplanować prace inwestycyjne. Zakres prac polegających na rozpoznaniu nawarstwień w obrębie ulic, a więc liczbę wykopów badawczych oraz ich usytuowanie należy skonsultować z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków woj. warmińsko mazurskiego w Olsztynie.

Program planowanych badań jest dostosowaniem się do zaleceń konserwatorskich zawartych w piśmie Warmińsko Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 19. 07. 2012 znak IZNR.5183.286.2012.wm oraz w piśmie z dnia 22. 04. 2015 roku znak IZNR.5183.224.2015 wm. Zawarte w pismach zalecenia mają charakter ogólny i wymagają konsultacji z w/w Urzędem w celu uściślenia lokalizacji i ilości wykopów.

Wydaje się, że można zaproponować wykonanie około 20 sondaży na terenie miasta lokacyjnego w obrębie ciągów komunikacyjnych. Sondaże te pozwoliłyby wykonać postulowane rozpoznanie stanu zachowania oraz sposobu wykonania wcześniejszych nawierzchni. Przyjmujemy przy tym, iż planem rewitalizacji i wymiany nawierzchni objęte zostaną wszystkie ulice w obrębie miasta lokacyjnego w Bartoszczach.

W centralnej części miasta lokacyjnego w wypadku planowania większych inwestycji budowlanych wydaje się za celowe rozpoznanie stratygrafii terenu szczególnie w sąsiedztwie średniowiecznego Ratusza oraz Bramy Lidzbarskiej. Ze względu na rozległość terenu należy przy tym rozważyć możliwość przeprowadzenia wstępnego rozpoznania geofizycznego w tym rejonie. Po przeanalizowaniu wyników tego rozpoznania celowa byłaby ich weryfikacja przez wykonanie dwu sondaży w rejonie występowania stwierdzonych anomalii geofizycznych celem sprawdzenia i interpretacji zaobserwowanych anomalii zarówno p[od względem chronologii struktur jak i ich chronologii. Wykopy te umieszczone na obecnych terenach zielonych we wnętrzu Placu Konstytucji 3Maja powinny mieć powierzchnię dostosowaną do warunków miejscowych jednak nie mniejszą niż 3 x 3 metry. Wykop w pobliżu Bramy Lidzbarskiej może być mniejszy ze względu na rozpoznanie jedynie nawarstwień zabytkowych nawierzchni do głębokości projektowanej inwestycji. Przeprowadzenie badań w tych miejscach pozwoliłoby na rejestrację układów związanych z dwoma miejskimi placami – Rynkiem wraz z budynkiem Ratusza, oraz Rynkiem Końskim w pobliżu Bramy Lidzbarskiej a także ze zniszczonym kwartałem zabudowy między obecnym ciągiem ulic Rynkowej i Kowali a Bramą Lidzbarską oraz na wstępną ocenę stanu zachowania reliktów zabudowy. Z uwagi na znaczne natężenie ruchu na Placu należałoby

zaplanować wykonanie poszczególnych wykopów w odpowiedniej kolejności, tak aby nie blokować nadmiernie ciągów jezdnych i umożliwić mieszkańcom oraz firmom właściwe funkcjonowanie w trakcie wykonywania wykopów.

W przypadku prowadzenia prac polegających jedynie na wymianie nawierzchni wystarczy, jak się wydaje, rozpoznanie nawarstwień wykonane do głębokości około 0,60-0,70 m od powierzchni gruntu.

Jak wynika z analizy fotografii dokumentujących Rynek, pochodzących z okresu przed I Wojną Światową, na Rynku mogły jeszcze w tym okresie funkcjonować studnie.

Oprócz tych sondaży można również przyjąć wykonanie dwu innych odkrywek na ciągach komunikacyjnych w obrębie obecnego Placu Konstytucji 3 Maja. Liczba ta wydaje się być wystarczająca z uwagi na dobrą dokumentację fotograficzną historycznej nawierzchni Placu, jego ciągów jezdnych i pieszych.

Wspomniane wyżej zalecone rozpoznanie archeologiczne nawarstwień w obrębie ulic należałoby również przeprowadzić na tych ulicach, których istnienie w okresie średniowiecza jest potwierdzone, a które w przyszłości miałyby zostać objęte planowaną inwestycją rewitalizacji.

Zakres takich prac polegających na archeologicznym rozpoznaniu nawarstwień w obrębie ulic, a więc liczbę wykopów badawczych oraz ich usytuowanie należy skonsultować z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków woj. warmińsko mazurskiego w Olsztynie.

Proponujemy wykonanie kolejno następujących sondaży:

- ul. Kopernika na odcinku od Bramy Lidzbarskiej do rejonu ulicy Kętrzyńskiej – 1 sondaż
- ul. Robotnicza – 1 sondaż
- Plac Zwycięstwa – 1 sondaż
- ul. Kilińskiego – 1 sondaż
- ul. Mazurska pomiędzy ul. Bema a Bramą Lidzbarską – 1 sondaż
- ul. Plac Konstytucji 3Maja – łącznie 4 sondaże
- ul. Ofiar Oświęcimia – 2 sondaże
- Plac Wolności – 1 sondaż
- ul. Rynkowa- 1 sondaż
- ul. Szewców – 1 sondaż
- ul. Kowali – 1 sondaż
- ul. Cicha – 1 sondaż

- ul. Strzeleckiego – 1 sondaż
- ul. Bema – 1 sondaż w rejonie Bramy Królewieckiej
- ul. Kętrzyńska – 1 sondaż w rejonie Bramy Sątaczańskiej

Jak wspomniano powyżej, zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji. Ponieważ według ustawy prace takie *należy prowadzić wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny*⁵⁶, należy przyjąć wykonanie prac rozpoznawczych jedynie do głębokości projektowanej inwestycji. Przyjmuje się, iż przy inwestycji polegającej na wymianie nawierzchni, dla celów rozpoznania wystarczyłoby wykonanie wykopów do głębokości około 0,6 – 0,7 m od obecnej powierzchni gruntu. Prace te nie ujawnią całości zabytkowych nawarstwień w ciągach komunikacyjnych jednak pozwolą rozpoznać historyczne, XIX wieczne nawierzchnie, o ile zostały one zachowane.

Z uwagi na konieczność uzyskania dobrej obserwowalności nawarstwień w takich wykopach, proponuje się wykonanie odkrywek o wymiarach około 1,0 – 1,5 m x 0,5 m. Wykopy te powinny zostać usytuowane tak aby uchwycić zarówno część jezdni jak i chodniki ciągów komunikacyjnych.

Dla rozpoznania całej szerokości ciągów komunikacyjnych należy się liczyć z koniecznością wykonania wykopów w poprzek ulicy co najmniej na szerokość obecnej części jezdni wraz z częścią chodnika.

Ze względu na obecność sieci wodociągowej i kanalizacyjnej oraz energetycznej i telekomunikacyjnej prace te, a więc i usytuowanie wykopów w terenie jak i sposób prowadzenia prac, należy konsultować z odpowiednimi służbami miejskimi.

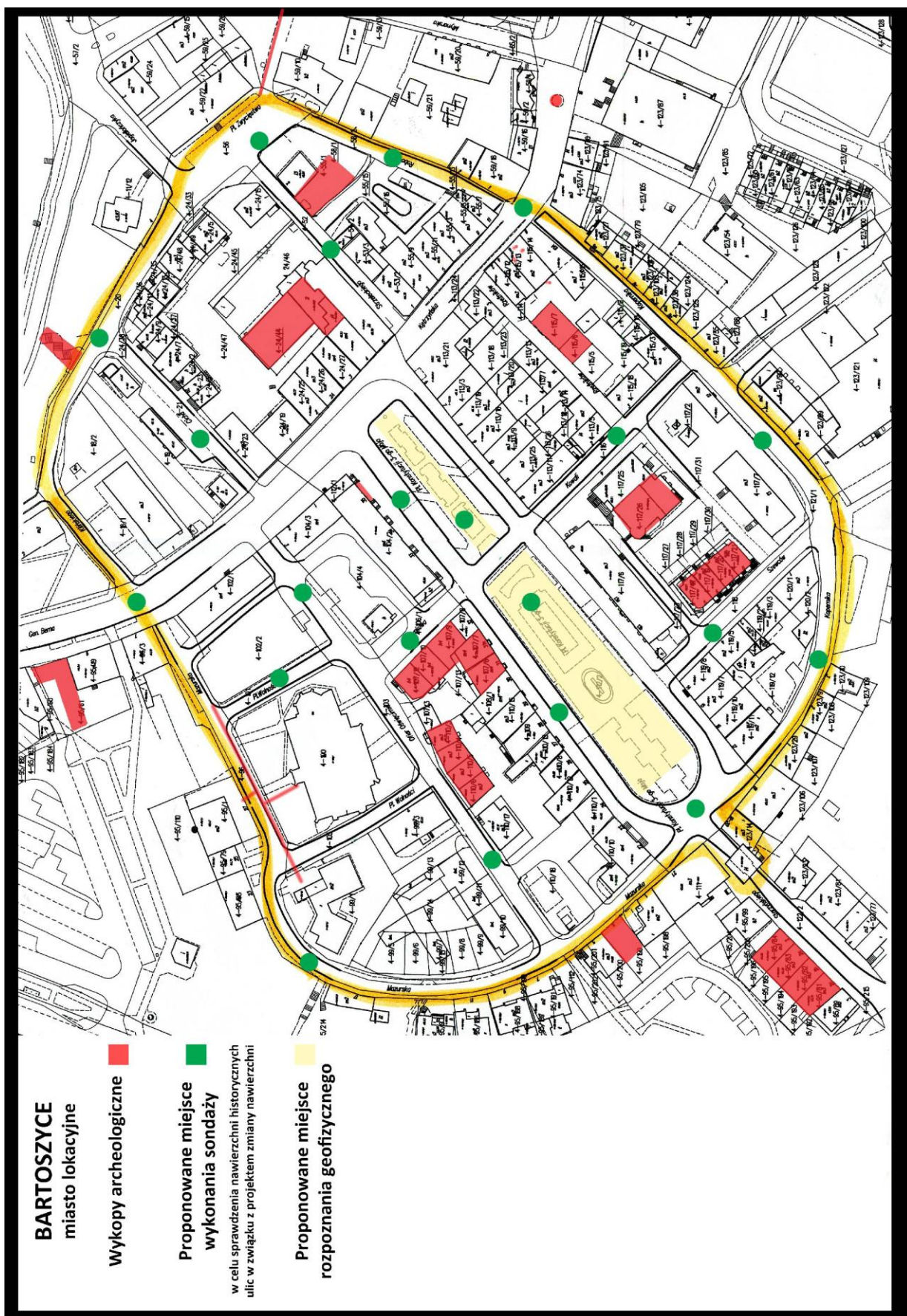
Przyszłe prace budowlane polegające na budowie kanalizacji deszczowej oraz wymianie nawierzchni na terenie objętym ochroną konserwatorską należy prowadzić pod nadzorem archeologicznym. Umożliwi to prowadzenie bezpośrednich obserwacji oraz rejestrację ujawnionych reliktyw i warstw zabytkowych.

⁵⁶ Artykuł 31, punkt 2 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

- Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, o których mowa w ust. 1a, ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji, **wyłącznie w takim zakresie**, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny.

Dariusz Wyczółkowski
ul. Kielecka 7
05-840 BRWINÓW
Tel. 506 049 631
Email: darekw@post.pl

Wykaz zabytków nieruchomych
wpisanych do „Rejestru zabytków nieruchomych woj. warmińsko- mazurskiego” z terenu
miasta lokacyjnego w Bartoszycach oraz na ulicach przyległych

- stare miasto, XIV, nr rej.: A-1 (B/1, B/2) z 31.12.1953
- kościół par. p.w. św. Jana Ewangelisty i MB Częstochowskiej, pl. Wolności, 1332, XVI, nr rej.: A-213 z 12.03.1957
- plebania przy kościele p.w. św. Jana Ewangelisty, pl. Wolności 2, XVIII/XIX, nr rej.: 3018 z 19.01.1987
- brama Lidzbarska, pl. Konstytucji 3 Maja 22, 1410, nr rej.: 753 (B/16) z 28.11.1967
- dom, ul. Bema 7, 2 poł. XIX, nr rej.: 1466 z 1.12.1986
- dom, ul. Bema 9, poł. XIX, nr rej.: 1464 z 1.12.1986 - brama, nr rej.: 1465 z 1.12.1986
- dom, ul. Bema 13, k. XIX, nr rej.: 1463 z 30.12.1986
- dom, ul. Bema 15, k. XIX, nr rej.: 1462 z 30.12.1986
- dom, ul. Bema 19, XIX, nr rej.: 1461 z 11.04.1985 i z 30.12.1986
- dom, ul. Kętrzyńska 1, poł. XIX, nr rej.: 1481 z 19.01.1987
- dom, ul. Kętrzyńska 2, poł. XIX, nr rej.: 1472 z 19.01.1987
- dom, ul. Kętrzyńska 3, poł. XIX, nr rej.: 1480 z 19.01.1987
- dom, ul. Kętrzyńska 4, poł. XIX, nr rej.: 1474 z 19.01.1987
- dom, ul. Kętrzyńska 6, poł. XIX, nr rej.: 1475 z 19.01.1987
- dom, ul. Kętrzyńska 7, XV, k. XIX, pocz. XX, nr rej.: 1478 z 19.01.1987
- dom, ul. Kętrzyńska 8, XVIII, k. XIX, nr rej.: 1476 z 19.01.1987
- dom, ul. Kętrzyńska 11, pocz. XX, nr rej.: 3473 z 19.01.1987
- dom, ul. Kętrzyńska 14, pocz. XX, nr rej.: 1533 z 19.01.1987
- dom, ul. Kętrzyńskiego 57, 1809, nr rej.: 765 z 8.02.1969
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 3, poł. XIX, nr rej.: 1509 z 30.12.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 4, poł. XIX, nr rej.: 1510 z 20.11.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 5, poł. XIX, nr rej.: 1511 z 20.11.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 6, 2 poł. XIX, nr rej.: 1512 z 30.12.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 7, 3 ćw. XIX, nr rej.: 1513 z 30.12.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 8, 3 ćw. XIX, nr rej.: 1514 z 30.12.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 9, 2 poł. XIX, nr rej.: 1515 z 30.12.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 11, 3 ćw. XIX, nr rej.: 1517 z 30.12.1986

- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 14, 2 poł. XIX, nr rej.: 1519 z 30.12.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 15, poł. XIX, nr rej.: 1520 z 30.12.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 16, poł. XIX, nr rej.: 1521 z 30.12.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 17, poł. XIX, nr rej.: 1522 z 20.11.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 18, poł. XIX, nr rej.: 1523 z 20.11.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 19, poł. XIX, nr rej.: 1524 z 20.11.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 25, poł. XIX, nr rej.: 1525 z 1.12.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 26, poł. XIX, nr rej.: 1526 z 30.12.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 27, poł. XIX, nr rej.: 1527 z 30.12.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 28, poł. XIX, nr rej.: 1528 z 30.12.1986
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 30, pocz. XX, nr rej.: 1530 z 19.01.1987
- dom, pl. Konstytucji 3 Maja 32, poł. XIX, nr rej.: 1531 z 1.12.1986
- dom, ul. Kopernika 1, pocz. XIX, nr rej.: 1482 z 30.12.1986
- dom, ul. Kopernika 2, pocz. XIX, nr rej.: 1483 z 30.12.1986
- dom, ul. Kopernika 3, poł. XIX, nr rej.: 1484 z 30.12.1986
- browar, ob. dom mieszkalny i restauracja, ul. Kopernika 5, 1898, nr rej.: A-2022 z 25.03.2003
- dom, ul. Kopernika 9, poł. XIX, nr rej.: 1485 z 30.12.1986
- dom, ul. Kopernika 11, poł. XIX, nr rej.: 1486 z 30.12.1986
- dom, ul. Mazurska 4(?), poł. XIX, nr rej.: 1500 z 19.01.1987
- dom, ul. Mazurska 5(?), XVIII/XIX, nr rej.: 768 z 8.02.1969
- dom, ul. Rzeźników 3, poł. XIX, nr rej.: 1473 z 19.01.1987
- dom, ul. Starzyńskiego 4, k. XIX, nr rej.: 1503 z 1.12.1986
- dom, ul. Starzyńskiego 5, k. XIX, nr rej.: 1504 z 11.04.1985 i z 1.12.1986
- dom, ul. Starzyńskiego 6, 2 poł. XIX, nr rej.: 1505 z 1.12.1986
- dom, ul. Szewców 1, 2 poł. XIX, nr rej.: 1493 z 23.02.1987
- dom, ul. Szewców 2, poł. XIX, nr rej.: 1494 z 23.02.1987
- dom, ul. Szewców 4, 2 poł. XIX, nr rej.: 1496 z 23.02.1987
- spichlerz, ul. Bema 11, XVIII/XIX, nr rej.: 3021 z 19.01.1987
- spichlerz, ul. Strzeleckiego 2, nr rej.: 766 z 8.02.1969

LITERATURA

Adlerhold G., Das höchst gepriesene Preussen, Oder Umständliche Beschreibung und Verzeichniß des herrlichen Landes Preussen, Frankfurt Und Leipzig 1704

Benish J. G., Versuch einer Geschichte der Stadt Bartenstein in Ostpreußen und des Kirchspiels, Königsberg 1836

Berdecka A., Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333-1370), Studia i materiały z historii kultury materialnej, T. LV, Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, Wrocław 1982

Birezowska M., Dokumentacja archeologiczno- architektoniczna. Wyniki nadzoru archeologicznego przy Placu Konstytucji 3 Maja 33- 34- 35 w Bartoszycach działka nr 104/2 obręb 4, Olsztyn 2011

Birezowska M. Dokumentacja badań archeologicznych. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przy ulicy Kętrzyńskiej 6 w Bartoszycach działka nr 115/14 obręb 4, Olsztyn 2013

Boetticher A., Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen Heft II. Natangen. Zweite Auflage, Königsberg 1898

Bonk H., Die Städte und Burgen in Altpreussen (Ordensgründungen) in ihrer Beziehung zur Bodengestaltung, Königsberg 1895

Chlost I., Antropogeniczne zmiany stosunków wodnych w rejonie Bartoszyk w czasach historycznych, Słupskie Prace Geograficzne Nr 2, Słupsk 2005, s.147-159

Gula J., Badania archeologiczne prowadzone w latach 1991-97 w Srokowie, Miłakowie i Bartoszycach i ich wpływ na procesy rewitalizacji, w: Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewitalizacji, red. Wysocki J., Michalski J., Nidzica 1998, s. 59 – 79

Hartknoch Ch., Alt- und Neues Preussen Oder Preussischer Historien Zwey Theile In derer erstem von deß Landes vorjährieger Gelegenheit und Nahmen, wie auch der Völcker, so darinnen vor dem Teutschen Orden gewohnet, Uhrankunfft, Lebens-Beschaffenheit, Sprache, Religion, Hochzeiten, Begräbnüssen, Haußhaltung, Kriegsrüstung, Republic und andere Sitten und Gewohnheiten: In dem andern aber von deß Teutschen Ordens Ursprung, desselben, wie auch der nachfolgenden Herrschafft vornehmsten Thaten und Kriegen, Erbauung der Städte, der itzigen Innwohner Ursprung, Religion, Müntzordnung, Rechten und Policywesen gehandelt wird ; Auß vielen alten so wol als neuen, einheimischen als außwertigen Scribenten, Privilegien und andern Documenten, so theils gedruckt, theils geschrieben in verschiedenen vornehmen Bibliothecken und Archiven deß Landes vorhanden sind, Mit sonderbahrem Fleiß zusammen getragen, Franckfurt ; Leipzig 1684

Hein M., Geschichte der Stadt Bartenstein 1332–1932, Bartenstein 1932. wyd. polskie- Historia miasta Bartoszyce 1332–1932, Bartoszyce 2001.

Hryciuk R., Petraszko M., Bartoszyce Z dziejów miasta i powiatu, Olsztyn 1969

Jonakowski M., Mackiewicz A., Wroniszewska M., Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Bartoszycach na st. 1 wykop 10 (przy ul. Strzeleckiego). Badania terenowe prowadzono od 7 do 9 września 2009 roku, Październik 2009 rok, Archiwum WUOZ w Olsztynie

Mackiewicz A. Żabiński C., Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na działce 95/61 (st. 1 wykop 12) przy Bema 11 w Bartoszycach. Prace prowadzono w dniach od 23 do 29 października 2014 roku, Olsztyn listopad 2014, Archiwum WUOZ w Olsztynie

Mackiewicz H. D., Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w Bartoszycach województwo olsztyńskie, na terenie posesji przy ulicy Kowali w sierpniu 1991 roku wykop 2, Olsztyn 1991 rok, Archiwum WUOZ w Olsztynie

Mackiewicz H., Mackiewicz A., Sprawozdanie z nadzorów i badań archeologicznych przeprowadzonych w Bartoszycach na st. I wykopy 7 i 8 (przy Placu Konstytucji 3-ciego maja). Badania terenowe prowadzono od 3 do 25 listopada 2003 roku i od 18 października do 15 grudnia 2004 roku, Stawiguda czerwiec 2005

Wyczółkowski D., Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego podczas przebudowy instalacji oraz nawierzchni ulicy Młynarskiej w Bartoszycach, Warszawa 2009, Archiwum WUOZ w Olsztynie

Wyczółkowski D., Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego na terenie Wzgórza Zamkowego w Bartoszycach, Warszawa 2009, Archiwum WUOZ w Olsztynie

Wyczółkowski D., Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego przy modernizacji ulic Wybrzeża i Jagiellończyka w Bartoszycach, woj. warmińsko – mazurskie, Warszawa 2010, Archiwum WUOZ w Olsztynie

Wyczółkowski D., Sprawozdanie z przedinwestycyjnych ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych przy ulicy Mazurskiej 3 w Bartoszycach, Warszawa 2010, Archiwum WUOZ w Olsztynie

Wyczółkowski D., Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego budowie sieci i przyłączy ciepłych przy ulicach Mazurskiej i Placu Wolności w Bartoszycach, Warszawa 2010, Archiwum WUOZ w Olsztynie

Wyczółkowski D., Sprawozdanie z archeologicznych badań przedinwestycyjnych przeprowadzonych na ulicy Rzeźników w Bartoszycach, Warszawa 2011, Archiwum WUOZ w Olsztynie

Wyczółkowski D., Sprawozdanie z archeologicznych badań przedinwestycyjnych przeprowadzonych na działce nr 4-91/3 przy ul. Kętrzyńskiej w Bartoszycach, woj. warmińsko- mazurskie., Warszawa 2010, Archiwum WUOZ w Olsztynie